

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Rok 2024

Barbora Molčíková

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

Bakalářská práce

**Herecká zkušenost z nerůstové sezony
2021/22 v HaDivadle nazírána
koncepty Ericha Fromma**

Barbora Molčíková

Katedra divadelních a filmových studií

Vedoucí práce: Mgr. Martin Bernátek, PhD.

Studijní program: Divadelní studia/filmová studia

Olomouc 2024

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Herecká zkušenost z nerůstové sezony 2021/22 v HaDivadle nazírána koncepty Ericha Fromma* vypracovala samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Datum

.....

podpis

Ráda bych poděkovala mému vedoucímu práce, panu Mgr. Martinu Bernátkovi, PhD. za trpělivé vedení, rady a za to, že mi nastavoval mantinely a vždy mě vrátil zpět k tématu a pomohl mi tak držet se jasného záměru. Velké díky patří všem čtyřem respondentům*respondentkám za jejich ochotu, čas a výpovědi. Děkuji také mé mamě, za cenné rady, konzultace, hlídání struktury, společné hledání finálního tvaru a velkou psychickou podporu. Rovněž děkuji také Anně Stránské a Tereze Turzíkové za přiblížení nerůstové sezony v HaDivadle. A v neposlední řadě Bc. Zuzaně Macourkové za prvotní inspiraci k tématu a Ireně Šulcové za jazykovou korekturu.

„Každý nový krok obsahuje nebezpečí neúspěchu a to je jeden z důvodů, proč se lidé tolik bojí svobody.“¹

Erich Fromm

¹ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 87.

OBSAH

Úvod	6
Cíle	8
Výchozí teorie.....	9
Metodologie	10
Aktuálnost témat	11
1. Teoretická východiska	13
1.1 Nerůstová teorie	13
1.2 Koncepty a přístup Ericha Fromma	17
1.3 Průsečíky nerůstové teorie s koncepty Ericha Fromma	27
1.4 Nerůstová sezona v HaDivadle	30
1.5 Dramaturgická koncepce sezony 47: Nerůst.....	34
2. Herecká zkušenost z nerůstové sezony	39
2.1 Metodologický přístup	39
2.2 Tématické okruhy, ke kterým se herci*herečky v rozhovorech vztahovali	40
2.3 Vyhodnocení a interpretace	53
3. Závěr	55
Seznam použitých pramenů a literatury	57

Úvod

V rozhovoru pro Divadelní noviny nazvaném *Co je udržitelné, má trvalejší hodnotu* uvádí Magdalena Müllerová, že „kulturu nelze oddělit od společnosti“.² Divadlo a kultura obecně může předkládat obtížná témata, ukazovat kritiku nebo alternativy společenského nastavení a iniciovat debatu nad vzniklými otázkami.

V této práci podrobně zkoumám sezonu HaDivadla Sezona 47: *Nerůst* (2021/22). Sezona 47: *Nerůst* reaguje na krizi společnosti, která povyšuje ekonomické zákony nad všechny ostatní. Kritizuje současný stav materialistické kapitalistické společnosti orientované na výkon, majetek a produktivitu a zároveň přichází s alternativou. Tuto alternativu prezentuje v rovině své organizace a skrze změny, které proběhly v organizační struktuře instituce, ale také obsahově/tématicky v intervencích.³ Sezona 47: *Nerůst* (2021/22) vznikla v době postcovidové a reagovala na problémy které přinesly lockdowny v předchozí sezoně (2020/21). Tehdy chod divadla výrazně ovlivnila vládní nařízení a tři připravované inscenace pro čtyřicátou šestou sezonu nebyly premiérovány.⁴ Zároveň byla reakcí na témata, která do české společnosti přinesla pandemie Covid-19: péče (o sebe, o druhé, o prostředí, aj.), limity (lidských, přírodních), smysl (práce, života, vztahů), rovnost (mezilidské napříč postaveními), vyčerpání aj., se kterými dlouhodobě pracuje teorie nerůstové transformace společnosti.

Myšlenky nerůstu se staly základem dramaturgické koncepce sezony a byly aplikovány způsobem, kterým ovlivnily a změnily produkční chod divadla a zároveň byly výchozím stanoviskem pro nově vznikající tvůrčí intervence. Umělecké vedení

² HERMAN, Josef. Magdalena Müllerová: Co je udržitelné, má trvalejší hodnotu. *Divadelní noviny*. Roč. 32 (5.zář 2023), č. 14, s. 2.

³ HADIVADLO. 2021/22 Sezona 47: *Nerůst*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/sezona-47/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/sezona-47/>. [citováno 2024-04-13].

⁴ LIŠKA, Jakub; CITRÁKOVÁ, Viktória. *Růst nerůst v HaDivadle*. [Online](https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf). CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 12-14. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

nerůst nevnímalo jako stagnaci, ale jako možnost k zastavení se, reinterpretacím, péči o personál a repertoár.⁵ Mimo jiné se snažili odpovědět na otázku, jaká je role divadla v dnešní společnosti a jak mít udržitelný divadelní provoz.⁶

Tyto tendence lze sledovat napříč Evropou převážně ve velkých městech a velkých divadlech (např. Národní divadlo v Praze a Royal National Theatre v Londýně). Udržitelnost není koncept jen pro instituce, které si ji mohou finančně dovolit. HaDivadlo se snažilo o větší udržitelnost v rámci mnohem menší instituce s menšími finančními prostředky. A tím šlo příkladem i dalším menším divadlům. Zároveň ukázali udržitelnost ne jenom jako péči o životní prostředí, ale i jako péči o lidské zdroje. Má tato sezona potenciál fungovat jako vzor dalším institucím v různých odvětvích v tom, jak přemýšlet o udržitelnějším/nerůstovém provozu a jak k němu směřovat?

Proběhlo a vyšlo mnoho rozhovorů s tvůrci o koncepci této sezony.⁷ Tvůrci sezonu reflektovali v textu *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*.⁸ V periodiku CEDIT vyšel článek, který čerpal z rozhovorů se zaměstnanci divadla,⁹ a z něhož vyplynulo, že alternativní chod divadla byl pro herce*herečky náročnější než běžný provoz.¹⁰ Na tento článek ve své práci navazuji, a přináším komplexní obraz herecké zkušenosti z této sezony, předkládám analýzu toho, proč byli herci*herečky více vyčerpaní a zjišťuji, čím vším to bylo způsobeno, když jedním z cílů nerůstové sezony bylo zastavení a odpočinek.

⁵ BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. Blog. Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/predtucha-radosti-reflexe-nerustove-sezony>. [citováno 2024-02-10].

⁶ CED. *Nerůst není nečinnost, přesvědčí sezona HaDivadla*. Online. Dostupné z: <https://www.ced-brno.cz/cs/blog/nerust-neni-necinnot-presvedci-sezona-hadivadla/>. [citováno 2024-04-13].

⁷ „Tamtéž“.

⁸ BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. Blog. Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/predtucha-radosti-reflexe-nerustove-sezony>. [citováno 2024-02-10].

⁹ LIŠKA, Jakub; CITRÁKOVÁ, Viktória. *Růst nerůst v HaDivadle*. Online. CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 12-14. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

¹⁰ „Tamtéž“.

Cíle

Nerůstová sezona měla ve svém realizovaném provedení dvojí plán sezony, kdy k nerůstovému programu se dostali až v druhé polovině a na podzim se premiérovaly covidové inscenace.¹¹ Podle dramaturgické koncepce bylo hercům*herečkám dáno více volného času, ale také po nich bylo požadováno více vlastní iniciativy v rámci přípravy tvůrčích intervencí.¹² V této práci konkrétně zkoumám hereckou zkušenost z nerůstové sezony a její dopad na herecký soubor divadla.

Zajímá mě, jak se herci*herečky v průběhu sezony cítili, jak se jim podařilo asimilovat nerůstové postoje, co jim fungovalo a co ne, co vedlo k jejich vyčerpání, jestli aplikovali nerůstovou koncepci i do svého osobního života, nebo k ní přistupovali jenom jako k pracovnímu zadání v zaměstnání, a jak jejich případné další aktivity ovlivnily jejich vnímání sezony a energii. Zajímá mě, jak naložili se získaným časem a jaký je vztah mezi organizací volného času a pracovní vyčerpaností herců*hereček. Dokázali k času přistupovat nerůstově? Záměrem bylo upřednostnit kvalitu nad kvantitou. Podařilo se jim záměr uskutečnit? Umožnilo realizované provedení koncepce a provozní změny¹³ nerůstové sezony hercům*herečkám pracovat nerůstově? Jak hereckou zkušenost ovlivnil dvojí plán sezony? Mohla větší míra zodpovědnosti a tvůrčí iniciativy u herců*hereček způsobit větší vyčerpání? A s tím související otázka: Jak herci*herečky v repertoárovém divadle vnímají svou roli herce a co je její náplní?

Mým cílem je propojit nerůstové koncepty, se kterými pracovalo HaDivadlo v nerůstové sezoně, s koncepty *mít* a *být* Ericha Fromma a nahlížet na hereckou zkušenost ze sezony jeho perspektivou. Chci zjistit, zda propojením nerůstové a Frommovy teorie lze dospět k smysluplnému rozšíření uvažování o současném nastavení společnosti a k tomu, jak dosáhnout změn, které by vedly ke kvalitnějšímu

¹¹ LIŠKA, Jakub; CITRÁKOVÁ, Viktória. *Růst nerůst v HaDivadle*. [Online](https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf). CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 12-14. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

¹² „Tamtéž“.

¹³ CED. *Nerůst není nečinnost, přesvědčí sezona HaDivadla*. [Online](https://www.ced-brno.cz/cs/blog/nerust-neni-necinnost-presvedci-sezona-hadivadla/). Dostupné z: <https://www.ced-brno.cz/cs/blog/nerust-neni-necinnost-presvedci-sezona-hadivadla/>. [citováno 2024-04-13].

životu. Vycházím z toho, že časový odstup od sezony umožnil hercům*herečkám na ni nahlížet s odstupem a v souvislosti s novými zkušenostmi.

Výchozí teorie

V této práci pracuji s teorií nerůstu a teorií Ericha Fromma obsaženou v jeho knize *Mít nebo být?* z roku 1976.¹⁴

Sezona 47: *Nerůst* (2021/22) vychází z nerůstové teorie, která se z původní ekonomické sféry stala mezioborovou teorií. Hlavní myšlenkou nerůstové teorie je kritika současné podřízenosti všech sfér kapitalistických společností té ekonomické, zaměřené na neustálý růst, který je neudržitelný. Ve všech sférách je vytvářen nárok na produktivitu a výkon. Je upřednostňována kvantita před kvalitou.¹⁵ V důsledku této orientace jsou stále znatelnější problémy, kterým společnosti čelí. Klimatická, migrační, sociální a jiné krize jsou toho přímým důsledkem. Posledních pár let jsou jejich dopady výrazně větší. Zažíváme výkyvy počasí, častější požáry, vlny veder, ozbrojené útoky, energetické krize a další, často spojované se změnou klimatu.¹⁶ Nerůstové teorie přinášejí alternativu současného nastavení a systému s důrazem na udržitelnost, péči a dlouhodobou prosperitu.¹⁷

Jednou ze stěžejních myšlenek nerůstové teorie je, že HDP není adekvátním odrazem prosperity společnosti. To se potvrzuje například právě ve válečných konfliktech, kdy HDP díky např. zbrojnímu průmyslu může růst, zatímco úroveň a kvalita života je výrazně snížena.¹⁸ Nerůstová teorie přichází s ideou transformované

¹⁴ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3.

¹⁵ KALLIS, Giorgos. *Na obranu nerůstu*. Překlad Eva Fraňková a Věra Fialová. Praha: Neklid, 2022. ISBN 978-80-908247-8-2. Str. 9.

¹⁶ HERMAN, Josef. Magdalena Müllerová: Co je udržitelné, má trvalejší hodnotu. *Divadelní noviny*. Roč. 32 (5.zář 2023), č. 14, s. 2.

¹⁷ KALLIS, Giorgos. *Na obranu nerůstu*. Překlad Eva Fraňková a Věra Fialová. Praha: Neklid, 2022. ISBN 978-80-908247-8-2. Str. 37.

¹⁸ HaDivadlo. *Weronika Parfianowicz a Anna Remešová: Nerůst a kulturní instituce, bezpečný konflikt, otevřený dopis ministru kultury* [podcast; [Budoucnost divadla, online](#)]. Dostupné z: <https://budoucnost.hadivadlo.cz>. Brno, HaDivadlo: 2022-03-21.

společnosti postavené na nerůstových principech. Nerůstová sezona HaDivadla byla pokusem transformovat nerůstovou teorii do prostředí české kulturní sféry.

Erich Fromm ve své knize popisuje dva modely fungování jednatelce a celé společnosti pojmenováním dvou lidských orientací na *mít* nebo *být*. Popisuje, jak se jednotlivé modely projevují v různých oblastech každodenního života a v náboženských textech evropského a amerického prostředí (převážně křesťanských a židovských). Svým způsobem přináší analýzu „nemocné“ společnosti a diagnostikuje její příčiny právě v přílišné lidské orientaci na *vlastnění*. Jeho koncept módu *být* je v mnohém shodný s nerůstovým nastavením.

Frommovu teorii jsem vybrala, protože v ní vnímám potenciál doplnit nerůstový přístup o další možnosti analýzy společnosti. Zatímco teorie nerůstu vzniká ve sféře ekonomické, Erich Fromm píše filozoficko, sociologicky, psychologický text, ve kterém analyzuje společnost skrze přístup jednatelce. Každá teorie pracuje se situacemi a příklady ze své sféry, ale v mnohém se shodují a mohou se doplňovat. Převedením nerůstové teorie z ekonomické sféry do sféry kulturní dochází ke změnám. Zkoumání ekonomiky optikou nerůstové teorie je analýzou systému. V kulturním prostředí je více potřeba brát v potaz umělce jako jedince a individuum a to umožňují koncepty Ericha Fromma.

Metodologie

Ve své práci nejprve stručně představuji oba teoretické přístupy/koncepty. Popisuji jejich hlavní myšlenky a kontextualizuji je.

V části věnované nerůstové teorii, která se z ekonomické stala mezioborovou teorií se širokým rozptylem, se věnuji jen těm konceptům, které byly výchozími stanovisky nerůstové sezony HaDivadla, a ty, které slouží pro pochopení vztahu mezi nerůstem a koncepty Ericha Fromma.

Teorii Ericha Fromma představuji s ohledem na to, že by mohla přinést určité možnosti, jak nahlížet na konkrétní zkušenost jedince fungujícího v nerůstovém systému.

V další části textu nahlížím HaDivadlo z perspektivy definice kritické instituce, jak ji definoval Piotr Piotrowski.¹⁹ Popisuji jeho postavení v české divadelní sféře, dramaturgický přístup k divadelnímu provozu, způsob, jakým jeho tvůrci pracují a přistupují k tvorbě. Dále představuji dramaturgickou koncepci nerůstové sezony, hlavní principy, na kterých byla vystavěná, způsob, jakým transformovala nerůstovou teorii, a kontext jejího uvedení. Celá tato část textu slouží k vykreslení prostředí, ve kterém se tvořila herecká zkušenost, kterou zkoumám.

Ve výzkumné části provádím kvalitativní výzkum metodou polostrukturovaných rozhovorů. Rozhovory jsem vedla se čtyřmi herci*herečkami HaDivadla, kteří se na sezoně podíleli. Výsledky rozhovorů analyzuji a kóduji do témat, ke kterým se ve svých výpovědích vztahovali, a nacházím tématické rámce, pod které kódy řadím. Mým záměrem je přinést co nejkomplexnější obraz zkušenosti a její interpretaci. K interpretaci využívám vybrané koncepty Ericha Fromma. Informace získané z výpovědi poté využívám pro zodpovězení výzkumných otázek.

Aktuálnost témat

Naše společnost čelí novým výzvám a nerůstové koncepce nabízejí jednu z možných alternativ k současnému stavu/nastavení fungování různých společností. Věnovat pozornost pokusům adaptovat nerůstový model do dalších sfér života umožňuje uvažovat v širším kontextu o tom, jak a kde hledat řešení současné situace a současných krizí. Srovnávat a zkoumat paralely různých přístupů a zkušeností z různých oblastí života může přinést nové úhly pohledu na nerůstovou teorii a úskalí jejího aplikování v praxi divadelním oboru.

¹⁹ MORGANOVÁ, Pavlína. ŠKABRAHA, Martin. *Umění a emancipace: Výbory z textů Piotra Piotrowského*. Akademie výtvarných umění v Praze, Praha, 2022. ISBN: 978-80-88366-39-3. s. 13.

V době, kdy kniha Ericha Fromma vyšla, byla *společensko-ekonomická struktura* České republiky ovlivněna komunistickým socialismem. Dnes je ovlivněna západním kapitalismem v podobě, v jaké o něm autor píše. A protože nedošlo k výrazným změnám ve *společensko-ekonomické struktuře* kapitalistických společností, lze jeho analýzu považovat za stále aktuální, a to i pro české prostředí. Kulturní sektor je v České republice financován státní ekonomikou, která je založená na kapitalistických modelech. Podle Fromma je hlavním charakteristickým rysem kapitalistického modelu orientace na stálý růst, důraz na produktivitu a ignorování přírodních limitů, což jsou stejné charakteristické rysy, které kritizuje v současnosti nerůstová teorie. Od doby, kdy Fromm píše svou kritiku, došlo k proměně kapitalistické struktury,²⁰ ale její charakteristický rys zůstává stejný.

²⁰ JANOŠČÍK, Václav. *Dystopický kapitalismus*. Akademie výtvarných umění v Praze, Praha, 2021. ISBN: 978-80-88366-06-5.

1. Teoretická východiska

1.1 Nerůstová teorie

Definice nerůsti zní: „Demokratické zmenšení a ustálení výroby a spotřeby v západních zemích s cílem snížit environmentální dopady a společenské nerovnosti a zvýšit kvalitu života.“²¹

Kontext

V této části vycházím z článku *Nerůst jako vize nové, ekologicky udržitelné a sociálně spravedlivé budoucnosti*, publikovaném v CEDITu.²²

Nerůst je teorií původně ekonomickou, která vyžaduje celospolečenskou systémovou transformaci. Pro přechod na nerůstovou ekonomiku je zapotřebí změnit nastavení společnosti.²³ Ekonomický rámec teorie zůstává nadřazený ostatním, protože v současné době jsou mnohé sektory lidské existence podřízeny ekonomické struktuře.²⁴ Poprvé s termínem *nerůst* přišel André Gorz v roce 1972, kdy poukazoval na materiální limity planety Země a potřebu nerůstového přístupu²⁵ a *Římský klub*, který „zveřejnil svou první zprávu „Meze růstu“, upozorňující na nutnost systémové změny kvůli neudržitelnému využívání zdrojů, které (na planetě s omezenými zdroji,

²¹ NERŮST. *Co je nerůst*. Online. Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/>. [citováno 2024-04-12].

²² BARLOW, Nathan. *Nerůst jako vize nové, ekologicky udržitelné a sociálně spravedlivé budoucnosti*. Překlad: CITRÁKOVÁ, Viktória; KUBALA, Petr. Online. CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 4. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

²³ „Tamtéž“.

²⁴ KALLIS, Giorgos. *Na obranu nerůstu*. Překlad Eva Fraňková a Věra Fialová. Praha: Neklid, 2022. ISBN 978-80-908247-8-2. s. 9.

²⁵ BARLOW, Nathan. *Nerůst jako vize nové, ekologicky udržitelné a sociálně spravedlivé budoucnosti*. Překlad: CITRÁKOVÁ, Viktória; KUBALA, Petr. Online. CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 4. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

pozn. red.) roste neudržitelným tempem.²⁶ Ještě chvíli se problematika řešila, ale s postupem času v osmdesátých a devadesátých letech diskuze spíše umlkla. Pozdější „[...] frustrace z moderní západní společnosti, charakterizované korporátní mocí, vysokou mírou odcizenosti a degradací životního prostředí.²⁷ vedla „ke vzniku prvních sociálních a ekologických hnutí.“²⁸

K výraznému průlomů a vstupu do vědeckých kruhů dochází až v roce 2008 po první mezinárodní konferenci v Paříži. Již od počátku jednadvacátého století však dochází k „renesanci myslitelů sociální a ekologické kritiky“²⁹ a nese se v náznaku etablování nerůstové teorie. Nerůst vzbuzuje pozornost médií a etabluje se napříč státy.³⁰

Co je nerůst

Nerůstová teorie je alternativou k současným ekonomicko-společenským systémům. Na současných systémech kritizuje upřednostňování kvantity před kvalitou, tlak na neustálou produktivitu a spotřebu.³¹ Chce řešit otázky chudoby volného času, chudoby vztahů nebo chudoby smyslu, ke kterým dochází tím, že současný systém neuspokojuje lidské potřeby.³² Cíle teorie jsou — spravedlivé rozvržení moci a kapitálu, větší spokojenost, lepší mezilidské vztahy, kvalitní volný čas, větší míra péče o své zdraví a okolí nebo vyšší míra demokratického zapojení do chodu společnosti.³³

²⁶ BARLOW, Nathan. *Nerůst jako vize nové, ekologicky udržitelné a sociálně spravedlivé budoucnosti*. Překlad: CITRÁKOVÁ, Viktória; KUBALA, Petr. [Online](#). CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 4. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

²⁷ „Tamtéž“.

²⁸ „Tamtéž“.

²⁹ „Tamtéž“.

³⁰ „Tamtéž“.

³¹ NERŮST. *Co je nerůst*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/>. [citováno 2024-04-12].

³² „Tamtéž“.

³³ „Tamtéž“.

Nerůst není recesí,³⁴ ale spíše transformací. „Jeho cílem však není, aby všeho bylo drasticky méně, a konzumní společnost se tak ocitla v nedostatku. Základem sociálně-ekologické transformace je reorganizovat toky kapitálu tím způsobem, že se upřednostní oblasti ekonomiky, které jsou důležité pro kolektivní autonomii, vzájemnou péči a pocit dostatku“³⁵

Ekonomický sektor není jediný, který navrhuje transformaci. Je zapotřebí předefinovat společenské nastavení jako takové. Růstové nastavení se stává „součástí identity jednotlivců i celých národů, prostupuje našimi touhami, nadějemi a hodnotami a formuje naši osobní identitu, postoj a to, co považujeme za úspěch či neúspěch.“³⁶ Dále je zapotřebí předefinovat oblasti vlastnictví a rozvržení moci. „V růstové ekonomice převažuje soukromé vlastnictví a ve státním socialismu státní vlastnictví“³⁷ Moc a kapitál se nerovnoměrně hromadí u malé skupiny společenských elit.³⁸ Udržováním růstové rétoriky se rozdíly mezi společenskými vrstvami či národy stále prohlubují a dochází ke stále většímu vykořisťování lidských či přírodních zdrojů.³⁹ Vlastnictví dnes figuruje jako důkaz svobody. Společnost „svobodu vnímá jako svobodu vlastnit víc a víc, bez limitů — i když takováto svoboda je možná jen na úkor dalších lidí na planetě, či budoucích generací.“⁴⁰

³⁴ „Recese je náhlý propad růstu ekonomiky, který může způsobit nezaměstnanost, sociální utrpení či prohloubit nerovnost.“ In: BARLOW, Nathan. *Nerůst jako vize nové, ekologicky udržitelné a sociálně spravedlivé budoucnosti*. Překlad: CITRÁKOVÁ, Viktória; KUBALA, Petr. [Online](#). CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 4. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

³⁵ CITRÁKOVÁ, Viktória; FRAŇKOVÁ, Eva. *Myšlenková mapa nerůstu*. [Online](#). CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 16. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

³⁶ NERŮST. *Proč současná ekonomika musí pořád růst?*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/proc-soucasna-ekonomika-musi-porad-rust/>. [citováno 2024-04-12].

³⁷ NERŮST. *Politiky vlastnictví*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/politiky/>. [citováno 2024-04-13].

³⁸ NERŮST. *Proč nerůst*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/>. [citováno 2024-05-08].

³⁹ „Tamtéž“.

⁴⁰ NERŮST. *Proč současná ekonomika musí pořád růst?*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/proc-soucasna-ekonomika-musi-porad-rust/>. [citováno 2024-04-12].

Růstová rétorika zvládá „blokovat jakoukoliv představu o jiném systému. Zároveň slouží jako kulturní lepidlo: zajišťuje stabilitu, sjednocuje a drží lidi pohromadě.“⁴¹ Čili lidé si nezvládnou představit alternativu, a tak si raději nepřipouští problémovost současného fungování. Opomíjejí, že jejich základní potřeby často nejsou uspokojeny a že fungují v systému, který neslouží jim, ale oni jemu.⁴² Jejich svoboda je omezována, protože jsou otroky systému, ve kterém žijí a který zároveň ve prospěch bohatých elit podkopává demokratické fungování.⁴³ Podle nerůstové teorie je potřeba transformovat společnost jako celek s jejími systémy a strukturami. Pokud by se jednalo pouze o individuální transformace jednotlivců, hrozilo by, že určitá společenská skupina by mohla využít situace k hromadění většího zisku a moci a ještě více upevnit růstový systém.⁴⁴

⁴¹ NERŮST. *Proč současná ekonomika musí pořádk růst?*. Online. Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/proc-soucasna-ekonomika-musi-porad-rust/>. [citováno 2024-04-12].

⁴² NERŮST. *Co je nerůst*. Online. Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/>. [citováno 2024-04-12].

⁴³ NERŮST. *Proč současná ekonomika musí pořádk růst?*. Online. Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/proc-soucasna-ekonomika-musi-porad-rust/>. [citováno 2024-04-12].

⁴⁴ „Tamtéž“.

1.2 Koncepty a přístup Ericha Fromma

Cílem této kapitoly je představit koncepty Ericha Fromma, které popsal ve své knize *Mít nebo být?* a jeho společensko-ekonomickou analýzu společnosti.

Erich Fromm a kontext vzniku knihy *Mít nebo být?*

Erich Fromm byl německo-americký spisovatel, psycholog, sociolog a filosof. Narodil se roku 1900 v Německu a v roce 1933 emigroval kvůli svému židovskému původu do Ameriky. Ve své psychologické perspektivě vychází z teorií Sigmunda Freuda, u kterého studoval, a Carla Gustava Junga. Jeho dalšími východisky jsou např. v knize *Mít nebo být?* texty Karla Marxe, Mistra Eckharta, Starý a Nový zákon. Ve svých pracích, a v knize *Mít nebo být? (1976)* zásadně, se kriticky vymezuje proti západnímu kapitalismu a komunistickému socialismu. Když pracuje s Marxovou teorií, tak ne ve výkladu světského komunismu ani západního socialismu.⁴⁵ Na obou teoriích kritizuje to, že jejich pojetí, na rozdíl od Marxova záměru, stejně jako kapitalismus, je postaveno hlavně na materialismu. Oba systémy mají za cíl *hojnost pro všechny*, jen v jiném přístupu. Hojnost myšlenou jako materiální blahobyť a výrobu.

Erich Fromm většinu života žil a čerpal svou osobní zkušenost v kontextu amerického *společenského charakteru*, ale ve své práci se snažil neomezovat svou teorii jen na americké prostředí. Jeho kritika je zaměřená na společensko-ekonomickou strukturu kapitalistického systému jako takového, a tento systém aplikuje více západních zemí. Je možné se domnívat, že jeho filozofii ovlivnila zkušenost s ozbrojenými konflikty; druhá světová válka, studená válka, válka ve Vietnamu, mocenské spory v poválečných obdobích, i proto, že napříč Frommovými díly lze vysledovat také téma lásky a víry a svobody, které zároveň lze spojit s obdobím šedesátých let a hnutím Hippies, Frommovým židovským původem a křesťanskou vírou, která je součástí americké společenské struktury. Válečné stavy jsou přímým

⁴⁵ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 120.

důkazem mocenského, majetnického a kořistnického nastavení společnosti, kterému se ve svých dílech věnuje.

Frommova zkušenost s euroamerickými strukturami je výchozím stanoviskem pro jeho práce. Kniha *Mít nebo být?* je vydaná v polovině sedmdesátých let v USA a navazuje na dvě díla, se kterými má stejné východisko - humanistickou teorii, ale liší se metodologickým přístupem. Gabriel Marcel ve své knize *Být a mít* (1935) k tématu přistupuje z teologicko-filozofického stanoviska. Staehelin Balthasar zase v knize *Haben und Sein (Mít a být, 1969)* píše konstruktivní diskuzi o materialismu v moderní vědě. *Mít nebo být?* Ericha Fromma je kniha, ve které se věnuje empiricko-sociální analýze dvou způsobů lidské existence. Stejně jako jeho předchůdci používá pro jejich rozdělení modus orientace na vlastnění a bytí, neboli modus *mít a být*. „[...] vlastnění a bytí jsou dva základní způsoby prožívání.“⁴⁶ Analýzou společenských struktur dochází k závěru, že žijeme v takzvané *nešťastné společnosti*, vlivem naší orientace na vlastnění, která je podporována společensko-ekonomickou strukturou západního kapitalismu a přímo zapříčiňuje odcizení jedince od sebe samého.⁴⁷

Klíčové pojmy

Pro pochopení Frommova přístupu zde konkretizují klíčové pojmy, pro pochopení jeho teorie.

Struktura společnosti

Frommovým východiskem je, že ke změně společenského systému může dojít pouze změnou přístupu jednotlivce. Jednotlivec musí převzít svou zodpovědnost a být aktivní. Aktivní, ne *pouze zaneprázdněný*⁴⁸ či produkující, ale ve smyslu, že „[...] moje aktivita je projevováním mých sil a že já i moje aktivita jsme jedno.“⁴⁹ Jedinec

⁴⁶ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 20.

⁴⁷ FROMM, Erich. *Mít nebo být*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3.

⁴⁸ „Tamtéž“. s. 73.

⁴⁹ „Tamtéž“. s. 74.

by měl být v souladu se svým jednáním a součástí odpovídajících změn, které jeho chování vyvolají. Když Fromm popisuje vztahy mezi jednotlivcem a společností, operuje s pojmy *charakterová struktura jednotlivce, společensko-ekonomická struktura a společenský charakter*.

Charakterovou strukturou jednotlivce rozumí charakterové vlastnosti lidí, jejich priority, metody, jak dosahovat svých cílů, a morálku. *Společensko-ekonomická struktura* je systém, ve kterém jedinec žije. Formuje ji vládní struktura, ekonomický model, kterým se společnost řídí, kultura a náboženství dané společnosti.⁵⁰ *Společenský charakter* vzniká spojením obou struktur. Je pro něj charakteristické, že není statický a pevně nastavitelný. Vztah mezi jednotlivcem a společností je oboustranný, oba se navzájem ovlivňují a utvářejí. *Společenský charakter* má potenciál upevňovat společenské struktury, ale také je definitivně zničit, a přispět tak ke zhroucení systému.⁵¹

Rysy výchozích společenských charakterů

Společenský charakter průmyslové společnosti je založen na „podrobení se patriarchální autoritě prací jako jedinou cestou k získání lásky a souhlasu.“⁵² Víra v průmyslový pokrok nahrazovala postupně v západních zemích víru křesťanskou. Svatými se stala hesla zdánlivě podporující svobodu a individualismus; práce, majetek, zisk, moc. Aby systém fungoval, bylo zapotřebí ustanovit paradigma, že sobeckost a hamižnost jsou rysy lidem vrozené a přirozené a není potřeba se jich vyvarovat. Sociální charakter průmyslové společnosti je založen na „přání získávat majetek, podržet ho, zvětšovat ho, tj. dosahovat zisku [...]“⁵³

Od dob raného kapitalismu se formuje nový společenský charakter, a to *tržní*. Ovlivňuje ho nástup kapitalistické struktury a změna charakteru. Převládající *charakterová struktura* byla charakteristická posedlostí, hromaděním, mocí a

⁵⁰ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. kapitola VII.

⁵¹ „Tamtéž“ s. 104.

⁵² F „Tamtéž“ s. 113.

⁵³ F „Tamtéž“ s. 58.

komodifikací. „Úspěch závisí na tom, jak dobře se člověk na trhu prodá.“⁵⁴ Dochází k odosobnění, kdy jedinec „nemá vědomí vlastní identity“⁵⁵ a „prožívá sám sebe jako zboží“.⁵⁶ „Tržní charaktery postrádají hluboký vztah k sobě nebo k druhým.“⁵⁷ Jedinec neprožívá uspokojení ze své práce ani výsledku. Je hnán potřebou neustále se měnit, směnit, zvětšit, zefektivnit aj. Podle Fromma fungování v této struktuře vedlo ke krizi identity zapříčiněné tím, že „její členové se stali sebe si neuvědomujícími instrumenty, jejichž identita spočívá jen v jejich příslušnosti k velkým koncernům (nebo jiným obrovským byrokraciím). Kde neexistuje žádné autentické, pravé já, tam nemůže být ani identita.“⁵⁸

Kapitalismus a velký příslib průmyslové revoluce jako výchozí pozice vlastnického módu

„Brát ekonomii za obsah života je „smrtelná nemoc“, protože neomezený růst se nehodí do omezeného života.“⁵⁹

- E. F. Schumacher (ekonom)

Od doby průmyslové revoluce ovládl společnost příslib nekonečného pokroku a růstu, totálního ovládnutí a podmanění si přírody a materiálního nadbytku pro všechny. Společnost zažívala nový pocit svobody. Ve své plné podobě zatím dosažitelný jen pro někoho, ale společenský systém dával naději, že bude dosažitelný pro všechny. Novou svobodu v jisté míře zažívaly totiž všechny vrstvy společnosti. Horní a střední vrstvy patřily mezi ty, kteří těžili ze svého kapitálu a jejichž svoboda rostla s jejich kapitálem. Zrušením feudálních okovů pociťovaly svobodu i nižší třídy. Socialistické a komunistické systémy měly vizi sjednocené společnosti a zrušení společenských tříd,

⁵⁴ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 114.

⁵⁵ „Tamtéž“ s. 115.

⁵⁶ „Tamtéž“ s. 114.

⁵⁷ „Tamtéž“ s. 115.

⁵⁸ „Tamtéž“ s. 115.

⁵⁹ „Tamtéž“ s. 127.

ale stejně jak v západních, kapitalistických a demokratických systémech byl jejich cíl dosáhnout štěstí pro všechny. V západních společnostech bylo štěstí vnímáno skrze materialitu a jeho dosažení bylo spojeno s neomezenou produkcí a kumulací kapitálu. Společnost vyměnila náboženskou svatou trojici za trojici: *neomezená produkce, neomezená svoboda a neomezené štěstí*.⁶⁰ Štěstí mělo být dosahováno další produkcí, ne konzumací vyprodukovaného. To vedlo k potřebě nekonečného neomezeného produkování a neustálého růstu.⁶¹ Fromm upozorňuje na fakt, že žijeme ve světě, který ale není neomezený, a že příroda má své limity stejně jako lidé.⁶² Vidí spojitost mezi ekologickými krizemi a fungováním lidských společností. Kapitalismus, komunistický socialismus a vlastně jakýkoli systém, který stojí na materiálních hodnotách, růstu a podporuje sobeckost, egoismus a hamižnost, vede lidi k odtržení se od přírody a sebe samých a kvůli *kořistnickému duchu*, který je v nich podporován, tak následně přestat vnímat limity, které je obklopují.⁶³

Fromm operuje s rozdělením kapitalistického systému do tří období, podle toho, jak byl vnímán společností. Nejdříve panovalo obecné *nadšení*. Bylo charakteristické svou vidinou neomezeného kapitálu a majetku pro všechny společenské vrstvy. Nadšení vystřídal *naštvaní*, a to ve chvíli, kdy si společnost začala uvědomovat, že systém není schopen naplnit svou vizi a neomezená svoboda a kumulace kapitálu je umožněna jen velmi malé části společnosti. Poslední fáze je fáze *smutku*, ke kterému dochází uvědomováním si stále výraznějších rozdílů mezi jednotlivými sociálními skupinami, potažmo ekonomicky vyspělejšími státy a postupným uvědoměním si právě ztráty svobody.⁶⁴ Stále více lidí si uvědomovalo, že;

- „Neomezené uspokojování všech tužeb nevede k blahu, ani není cestou ke štěstí nebo maximu rozkoše.

⁶⁰ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 9.

⁶¹ „Tamtéž“.

⁶² „Tamtéž“ s. 13.

⁶³ „Tamtéž“ s. 14.

⁶⁴ FROMM, Erich. *Mít nebo být*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3.

- Sen být nezávislými pány svých životů skončil začátkem prohlédnutí, že jsme se stali ve skutečnosti kolečky byrokratického stroje se svými myšlenkami, city a smyslem pro slušnost, zmanipulovaným vládou a průmyslem i masovými komunikačními prostředky, které jsou právě pod kontrolou vlády a průmyslu.
- Ekonomický růst zůstal omezen jen na bohaté národy a propast mezi národy bohatými a chudými se prohlubuje.
- Sám technický pokrok způsobil ekologická nebezpečí včetně nebezpečí nukleární války, což každé o sobě nebo obojí dohromady může ukončit veškerou civilizaci a možná i veškerý život.⁶⁵

Historickým vývojem se ukázalo, že svobody nebylo dosaženo a společnost se stala otrokem systému samotného.⁶⁶ Podle Fromma jsou dva předpoklady, na kterých *velký příslib* stavěl a které ale vedly od začátku k jeho neúspěchu. Těmi předpoklady jsou;

1. „že cílem života je štěstí, tj. maximum rozkoše, definované jako uspokojování všech přání nebo subjektivních potřeb, které může člověk pociťovat;
2. že egoismus, sobectví a chamtivost jakožto vlastnosti, které systém musí podporovat, aby vůbec fungoval, vedou k harmonii a míru.“⁶⁷

Podle Fromma kapitalismus došel do podoby, kdy je oddělen od etiky a lidských hodnot. „Předpokládalo se, že ekonomický mechanismus je autonomní jsoučno, nezávislé na lidských potřebách a lidské vůli“.⁶⁸ Došlo k tomu tak, že pokrok se přestal řídit otázkou „Co je dobré pro člověka? Jak může systém pomoci společnosti“,⁶⁹ ale začalo se přemýšlet způsobem, že „co je dobré pro systém, je dobré pro lid“⁷⁰ a hlavní otázkou se stalo „Co je dobré pro systém?“.⁷¹ V kapitalistické teorii nedošlo k výrazným změnám, které by toto paradigma zatím změnily. Fungováním v

⁶⁵ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 10.

⁶⁶ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3.

⁶⁷ „Tamtéž“ s. 10.

⁶⁸ „Tamtéž“ s. 13.

⁶⁹ „Tamtéž“.

⁷⁰ „Tamtéž“.

⁷¹ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 13.

kapitalistickém systému došlo k oddělení lidských potřeb od systému a společnost se dostala do područí onoho systému, který ale nemá za cíl zlepšit obecné blaho ani uspokojení, ale neustále růst a hromadit.

Modus mít a jeho klíčové pojmy

„Konzumování je snad nejdůležitější formou vlastnění v dnešních průmyslových společnostech.“⁷²

- Erich Fromm

V době vzniku knihy je dominujícím *společenským charakterem* velké většiny západních kapitalistických zemí *vlastnický modus*. Vychází ze zkušenosti s charakterem průmyslových a později kapitalistických společností. Ve své podstatě na oba charaktery navazuje a díky většímu technologickému pokroku jejich mechanismy ještě umocňuje. Pilíři lidské existence jsou; soukromé vlastnictví, zisk a moc.⁷³ Společnost je orientovaná na zisk, produkci, růst. „Nejvyšším cílem je mít, a to stále víc a více.“⁷⁴

Touha produkovat, která je potřeba k udržení systému, je vlastní jednotlivcům, a ti tak udržují systém v provozu, aniž by si připadali nesvobodní. Cílem jedince není produkováná věc, ale produkování samotné.⁷⁵ Proto nemá k vytvořeným, vyprodukovaným věcem vztah a po dokončení činnosti necítí uspokojení ani pocit štěstí a naplnění. A protože ho proces materiální produkce neuspokojuje, hledá uspokojení v dalších sférách života, a to např. ve vztazích. Do své vášnivé touhy po zisku tak zahrnuje; „přátele, milence (milenky), zdraví, cestování, umělecké předměty, Boha, vlastní já.“⁷⁶ Tím ale přímo dochází k objektivizaci *já*, a *já* nebo druzí se stávají

⁷² FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 29.

⁷³ „Tamtéž“. s. 58.

⁷⁴ „Tamtéž“. s. 20.

⁷⁵ „Tamtéž“. s. 116.

⁷⁶ „Tamtéž“. s. 59.

objektem vlastnění. Kvalita mezilidských vztahů se zhoršuje, protože nabývají vlastnický charakter a jsou v nich uplatňovány mocenské principy.

Vlastnický modus existence je postavený na sobeckosti a sebestřednosti. To jsou dva charaktery, které systém musí v lidech podporovat, aby se udržel. „Podstatou bytí je vlastnění; kdo nic nemá, není ničím.“⁷⁷ Vlastnění ve smyslu mocenské nadvlády, která vede k nesvobodě. Jedinec si už ani neuvědomuje, že jeho jednání není motivováno jeho vědomím, ale systémem. Neuspokojenost, nespokojenost či neštěstí může být zapříčiněno odcizením se od sebe samých. Jednání jednotlivce jde mimo něj, není mu vlastní a nepřináší mu uspokojení. Projevuje se to např. na způsobu užívání slov. Místo užívání subjektivního prožitku se často hovoří o vlastnictví; *jsem ustaraný* nahrazuje spojením *mám problém*. Problém je nehmotný, nelze ho vlastnit, ale způsobem vlastnického vyjadřování se jedinec dostává do područí svého výtvoru, a tím se zároveň odcizuje vnitřnímu já a jedná pod vlivem vlastnického charakteru.⁷⁸ Odcizení od sebe a svého stanoviska vůči věcem umožňuje potlačit zodpovědnost, a tím vytváří iluzi svobody.

Modus být a jeho klíčové pojmy

„Bytí v sobě zahrnuje změnu, tj. že bytí je vývoj.“⁷⁹

- Georg Simmel

Existenční modus *být* je stav, kdy jedinec plně zodpovídá za své jednání, je ve svém jednání svobodný a dostává se mu uspokojení. Jeho vztahy jsou rovnocenné, smysluplné a umožňují dialog. Je to způsob prožívání, kdy jedinec nevytváří nároky a nátlaky a sám není nucen se s nimi vypořádávat. „Bytí se týká zážitků a lidská zkušenost je v principu nepopsatelná.“⁸⁰ Vede k většímu pochopení a samostatnosti.

⁷⁷ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 20.

⁷⁸ „Tamtéž“. s. 25.

⁷⁹ „Tamtéž“. s. 27.

⁸⁰ „Tamtéž“. s. 71.

„Předpoklady modu být jsou nezávislost, svoboda a existence kritického rozumu.“⁸¹ K jeho dosažení je zapotřebí pochopení skutečnosti a *aktivní přístup* k životu a zbavení se odcizujících mechanismů.⁸²

„Bytí [...], v sobě zahrnuje schopnost být aktivní.“⁸³

- Erich Fromm

Jedním ze stěžejních principů pro fungování modu *být* je pro Fromma *aktivita a aktivní přístup*. Aktivním přístupem Fromm myslí *aktivitu neodcizenou*, u které aktér prožívá sebe sama jako *subjekt své aktivity*. Je to aktivita, při které něco vytváří a k vytvořenému si zachovává vztah. Opakem je *odcizená aktivita* a ta se často stává pasivitou. Její aktér není *tvorivým subjektem* činnosti, ale „spíše prožívá výsledek své aktivity.“⁸⁴ Je pod tlakem *vnitřních a vnějších sil*. Taková aktivita mu neposkytuje žádné uspokojení a nemá k ní žádný vztah.⁸⁵

V průmyslové společnosti je většina činností ovládána časem. Přesně se rozděluje pracovní a volný čas. Výrobní proces je zcela řízen časovým plánem. Cílem je být maximálně produktivní, využít potenciály na maximum, protože platí paradigma, že „Čas je nejenom čas, ale čas jsou peníze.“⁸⁶ Společnost se orientuje podle rozdělení na minulost, přítomnost a budoucnost. Podle Fromma přistupuje společnost ke svému volnému času stejně jako k pracovnímu. Organizuje ho, snaží se naplnit a využít ho na maximum. I zde je jedinec pod jeho nadvládou, odcizen od svého já, a těžko se mu dostává uspokojení. Rebelující leností může jedinec podlehnout iluzi, že *unikl vězení času*. Nicneděláním ale nezískává touženou svobodu, protože stále funguje ve vztahu k *příkazům* času a nepřístupuje k němu *aktivně neodcizeně*. Je to čas a jeho požadavky, na základě čeho vytváří svůj program nebo právě jeho absenci. V modu *být* se jedinec

⁸¹ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 72.

⁸² „Tamtéž“. s. 80.

⁸³ „Tamtéž“. s. 73.

⁸⁴ „Tamtéž“. s. 74.

⁸⁵ „Tamtéž“. s. 73-74.

⁸⁶ „Tamtéž“. s. 102.

času nepodřizuje, ale respektuje ho. Vymanil se z jeho moci, protože k času přistupuje tvořivě a osobně. On je jednajícím aktérem.⁸⁷

Shrnutí

Erich Fromm ve své knize *Mít nebo být?* poukazuje na nedostatky *společenského charakteru*, který je výhradně podřízen *společensko-ekonomické struktuře* průmyslových kapitalistických zemí. Právě tuto podřízenost vnímá jako problematickou a dlouhodobě neudržitelnou, protože zbavuje jednotlivce svobody a způsobuje odcizení se od sebe samých a znemožňuje zodpovědný kritický náhled na svět a systém, ve kterém společnost funguje. Není možné podřizovat se neomezenému růstu ve světě s přírodními limity. V dnešní době, ovlivněné zkušeností s pandemií Covid-19, vyvstávají v českém veřejném prostoru otázky udržitelnosti a smysluplného fungování a práce. Jsou to otázky, uvědomující si nefunkčnost současného stavu a fungování, které vedou ke snaze najít alternativní řešení. Erich Fromm věří, že ke změně *společenského charakteru* může dojít změnou *charakterové struktury* jednotlivce, který přestane upřednostňovat zisk, moc a sebe sama a vymaní se ze společensko-ekonomické struktury požadující neustálý růst.

⁸⁷ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3. s. 102.

1.3 Průsečíky nerůstové teorie s koncepty Ericha Fromma

„Žijeme ve společnosti, která je hnaná růstovou ideologií [...] protože má na růstu závislou ekonomickou strukturu.“⁸⁸

Fromm a nerůstová teorie mají stejné východisko: kritiku kapitalistického systému neboli kritiku současného systému. Nerůstové teorie jsou poměrně mladé a vycházejí ze současného stavu společností. Fromm napsal knihu na konci minulého století, v době, kdy žil v USA. I přes to se obě teorie shodují v tom, že problémem je značná podřízenost se ekonomické kapitalistické struktury, neustálý tlak, potlačení limitů a neudržitelnost. Fromm hledá řešení skrze přístup jednotlivce a jeho prožívání. Nerůst skrze změnu systémů a hledání alternativních modelů fungování. Fromm a nerůst se dále shodují v tom, že poukazují na planetární limity a neudržitelnost stálého růstu. Dominující *společenský charakter* je stejný jako v době vzniku Frommovy knihy. Nerůst je alternativou, která se snaží tento charakter změnit a postavit systém na jiných hodnotách, než na sobeckosti, hamižnosti a množství/bohatství.

Dnes teoretikové předkládají kritické úvahy o podobě kapitalismu a pojmenovávají jeho další specifické podoby, které nejsou zaměřené výhradně na průmyslovou produkci a materiální trh. Jedná se například o *kognitivní kapitalismus*, jehož hlavním rysem je akumulace vědění a nemateriálních hodnot.⁸⁹ Dalším je *kapitalismus komunikativní*, v jehož perspektivě se naše komunikace stává principem kapitalistické produkce.⁹⁰ *Kapitalismus platform*, který poukazuje na „vlastní trhy uvnitř platform“ a přímou komodifikaci já na sociálních a jiných platformách.⁹¹ Podobné stanovisko má *kapitalismus dohledu*, ve kterém se kapitálem stávají naše uživatelská data a

⁸⁸ NERŮST. *Proč současná ekonomika musí pořád růst?*. Online. Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/proc-soucasna-ekonomika-musi-porad-rust/>. [citováno 2024-04-12].

⁸⁹ JANOŠČÍK, Václav. *Dystopický kapitalismus*. Akademie výtvarných umění v Praze, Praha, 2021. ISBN: 978-80-88366-06-5. s. 222.

⁹⁰ „Tamtéž“. s. 221-223.

⁹¹ „Tamtéž“. s. 224.

zkušenost. To systému dává schopnost „předvídat, formovat a následně kapitalizovat naši budoucnost.“⁹²

Zároveň se mnoho základních potřeb přesunulo do tržní sféry, neboli podléhají procesu *komodifikace*.⁹³ „Základní potřeby potřebujeme vyjmout z pouhé tržní logiky maximalizace zisků.“⁹⁴ Pokud Fromm popisuje společnost průmyslově kapitalistickou, orientovanou na maximalizaci zisků, tak se dnešní společnost, fungující na stejných modelech orientace, nachází před stejnými výzvami. Proces *komodifikace* je charakteristický pro dnešní společnost. Nerůstová teorie se snaží o opak. „Proces *dekomodifikace* je opačným procesem, kdy se věci, služby, myšlenky či práce vyjmou z tržní logiky. Cílem jejich poskytování už tedy nadále není zisk, ale uspokojení konkrétních potřeb.“⁹⁵ Uspokojení potřeb je opět oblast, které se Erich Fromm věnuje ve své knize. Pokud jednotlivec funguje v módu *mít*, tj. orientovaný na *vlastnictví*, nedostává se mu uspokojení potřeb. Aby k uspokojení došlo, je zapotřebí *aktivního neodcizeného* přístupu.

Co nerůstová teorie nepřináší, je způsob, jak jí jako jednotlivec dosáhnout neboli takzvaně „jak nerůst?“ Teorie tvrdí, že aby došlo ke změně ekonomiky, je nutné transformovat i společenské struktury. Ty ale jdou jen obtížně transformovat, pokud se nezmění ekonomický rámec. Tím se nerůstová teorie dostává do patové situace, kdy není úplně zřejmé, jak k požadované transformaci dospět. Teoreticky by se nerůstová transformace dala provést, pokud by byla řízená shora a okolnosti by donutily lidi uvědomit si problematiku svého růstového a vlastnického chování.

⁹² JANOŠČÍK, Václav. *Dystopický kapitalismus*. Akademie výtvarných umění v Praze, Praha, 2021. ISBN: 978-80-88366-06-5. s. 225-226.

⁹³ „Proces kterým se věci, služby, myšlenky, příroda nebo práce, které se dříve odehrávaly mimo tržní logiku s cílem uspokojit potřeby, mění v komoditu, která je směňována na trhu s cílem maximalizovat zisk vlastníků a růst.“ In: NERŮST. *Dekomodifikace jako cesta k nerůstu*. [Online](https://nerust.cz/co-je-nerust/). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/>. [citováno 2024-04-12].

⁹⁴ NERŮST. *Proč současná ekonomika musí pořád růst?*. [Online](https://nerust.cz/co-je-nerust/proc-soucasna-ekonomika-musi-porad-rust/). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/proc-soucasna-ekonomika-musi-porad-rust/>. [citováno 2024-04-16].

⁹⁵ NERŮST. *Dekomodifikace jako cesta k nerůstu*. [Online](https://nerust.cz/co-je-nerust/). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/>. [citováno 2024-04-12]

Růstová rétorika je *společenským charakterem* mnohých dnešních společností. Jak Fromm psal ve své knize, charakter slouží jako pojídlo společnosti i utváří její jednotlivce. Růstové nastavení se stává „součástí identity jednotlivců i celých národů, prostupuje našimi touhami, nadějemi a hodnotami a formuje naši osobní identitu, postoje a to, co považujeme za úspěch či neúspěch.“⁹⁶ Erich Fromm ve svém schématu popisoval, jak se *charakterová struktura jednotlivce a společensko-ekonomická struktura* navzájem ovlivňují a utvářejí *společenský charakter*. Nerůstová teorie tyto dva sektory odděluje a tvrdí, že růstová struktura (*ekonomicko-společenská*) ovlivňuje tu charakterovou, ale odmítá variantu, že změnou *charakterové struktury jednotlivce* by mohlo dojít ke změně té *společensko-ekonomické*.

Průsečík Frommovy teorie a té nerůstové spatřuji jak v kritice struktury orientované na kapitál, růst a vlastnění, tak také v kritice přístupu jednotlivce. Je potřeba většího vlastního uvědomění, aby společnost vnímala hrozby a nerovnosti systému, ve kterém žijí. Neboli je potřeba, aby společnost a jednotlivci přestali být odcizení sami sobě. Pokud by jednatel nebyl tolik odcizený a fungoval v tzv. *neodcizené aktivitě*, u které aktér prožívá sebe sama jako *subjekt své aktivity*, uvědomoval by si více problémovost růstového modelu a jeho hrozby a vnímal by, že nevede k naplnění a uspokojení jeho potřeb.

⁹⁶ NERŮST. *Proč současná ekonomika musí pořád růst?*. Online. Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/proc-soucasna-ekonomika-musi-porad-rust/>. [citováno 2024-04-12].

1.4 Nerůstová sezona v HaDivadle

V této kapitole stručně představuji HaDivadlo a způsoby, jaké vedení a tvůrci uplatňují v jeho dramaturgii. Cílem je přiblížit čtenáři prostředí, ve kterém se herci*herečky pohybují a umožnit porozumění typu práce, s jakým pracují.

HaDivadlo

HaDivadlo je divadelní scénou patřící pod *Centrum Experimentálního divadla*.⁹⁷ V současné době je jejím uměleckým šéfem Ivan Buraj (od roku 2015),⁹⁸ který na konci padesáté sezony (2024/25) odchází.⁹⁹ HaDivadlo patří mezi přední české alternativní scény *repertoárového typu*.¹⁰⁰ V divadlech *repertoárového typu* figuruje nová inscenace jako produkt dokazující činnost divadla, který musí divadlo vykázat svému zřizovateli.¹⁰¹ Nová inscenace se po premiéře zařadí do repertoáru divadla a podle návštěvnosti se uvádí i v následujících letech, dokud není derniérována.¹⁰² *Centrum Experimentálního divadla* je příspěvkovou organizací zřizovanou Statutárním městem Brno.¹⁰³ Jeho vedení, skládající se z Ivana Buraje - uměleckého šéfa; Anny Stránské - intendantky; Mila Jurániho - dramaturga a Anny Prstkové - dramaturgyně, ve svém dramaturgickém plánu divadla uplatňuje princip *otevřené dramaturgie*.¹⁰⁴ Koncepce *otevřené dramaturgie* spočívá v přizvání externích tvůrců do tvůrčího procesu. Na

⁹⁷ HaDivadlo. *O nás*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/o-nas/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/o-nas/>. [citováno 2024-04-13].

⁹⁸ „Tamtéž“.

⁹⁹ DIVADLO.CZ. *Novým uměleckým šéfem Divadla v Dlouhé bude Ivan Buraj*. [Online](https://www.divadlo.cz/?clanky=novym-umeleckym-sefem-divadla-v-dlouhe-bude-ivan-buraj). Dostupné z: <https://www.divadlo.cz/?clanky=novym-umeleckym-sefem-divadla-v-dlouhe-bude-ivan-buraj>. [citováno 2024-04-13].

¹⁰⁰ HaDivadlo. *O nás*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/o-nas/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/o-nas/>. [citováno 2024-04-13].

¹⁰¹ GREGORINI, Bedřich; GREGORINI, Jindřich; SRSTKA, Jiří. *Základy divadelní činnosti*. [Online](https://www.culturenet.cz/coKmv4d9945wax/uploads/2015/01/Zaklady-divadelni-cinnosti.pdf). Akademie múzických umění, Praha, s. 7, 53-55. Dostupné z: <https://www.culturenet.cz/coKmv4d9945wax/uploads/2015/01/Zaklady-divadelni-cinnosti.pdf>. [citováno 2024-04-13].

¹⁰² CED. *Nerůst není nečinnost, přesvědčí sezona HaDivadla*. [Online](https://www.ced-brno.cz/cs/blog/nerust-neni-necinnost-presvedci-sezona-hadivadla/). Dostupné z: <https://www.ced-brno.cz/cs/blog/nerust-neni-necinnost-presvedci-sezona-hadivadla/>. [citováno 2024-04-13].

¹⁰³ CED. *Zřizovací listina*. [Online](https://www.ced-brno.cz/cs/mandatory/5/). Dostupné z: <https://www.ced-brno.cz/cs/mandatory/5/>. [citováno 2024-04-13].

¹⁰⁴ HADIVADLO. *Otevřená dramaturgie*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/otevrena-dramaturgie/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/otevrena-dramaturgie/>. [citováno 2024-04-13].

vytváření dramaturgie divadla se tak podílí jak interní členové, tak také externisté, a to z rozmanitých odvětví, ne nutně z divadelních. *Otevřená dramaturgie* umožňuje prostor pro diskuzi s divákem. „Chceme se otevírat našemu publiku a rozpouštět tak hranici mezi diváctvím a tvorbou.“¹⁰⁵ Diskuzi s divákem podporují také formátem *otevřené dramaturgické porady*, kde vzniká „prostor pro setkání všech zájemců o dramaturgii HaDivadla s tvůrci připravované sezony.“¹⁰⁶ Tvůrci nadcházející sezony jsou členové divadla a *dramaturgická rada*, která je složena z přizvaných externích tvůrců pro danou sezonu.¹⁰⁷

Od roku 2015 pracuje divadlo s dramaturgickým konceptem tematických sezon, kdy každá sezona má zastřešující téma a manifest, který obsahuje její zaměření a téma.¹⁰⁸ Ve svých sezonách se tvůrci zabývají celospolečenskými tématy a problémy, jakými jsou např. solidarita, individualita, krize (společenská, ekonomická, klimatická aj.), péče, čas, práce, peníze, vztahy, etika, úvahy o divadle a jeho funkci v dnešní společnosti, udržitelnost, kvalita a kvantita, produktivita, po povrchu nebo do hloubky, zpomalování, hledání smysluplnosti, přehodnocování, kritický pohled a sebereflexe a mnohá další.¹⁰⁹ Manifesty vymezují své stanovisko a přinášejí kritický pohled na současnou situaci, vznášejí otázky, hledají odpovědi a otevírají diskuzi ve veřejném prostoru. Divadlo se neomezuje jen na produkci divadelních představení, ale své působení dlouhodobě rozšiřuje o nové formáty, jako dramaturgické úvody, besedy, vzdělávací a doprovodné programy.¹¹⁰

Dramaturgie HaDivadla se řadí mezi *nepravidelnou dramaturgii*, kdy se neomezuji na inscenování pouze *pravidelných* dramatických děl, ale předlohami mohou být i

¹⁰⁵ HADIVADLO. *Otevřená dramaturgie*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/otevrena-dramaturgie/>. [citováno 2024-04-13].

¹⁰⁶ „Tamtéž“.

¹⁰⁷ HADIVADLO. *Otevřená dramaturgie*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/otevrena-dramaturgie/>. [citováno 2024-04-13].

¹⁰⁸ HADIVADLO. *Sezony*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/>. [citováno 2024-04-13].

¹⁰⁹ „Tamtéž“.

¹¹⁰ HADIVADLO. *Vzdělávání*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/vzdelavani/pro-vsechny/>. [citováno 2024-04-13].

nedramatické texty.¹¹¹ Pro nepravdělnou dramaturgii je charakteristické, „že finální podoba textu vzniká, zpravidla kolektivním „autorstvím“ souboru teprve během zkušebního procesu.“ Mimo inscenování nedramatických textů je dramaturgie HaDivadla výrazná inscenováním autorských *divadelních textů*.¹¹²

HaDivadlo lze považovat za *kritickou instituci*. Piotr Piotrowski definoval *kritické instituce* na příkladu muzejní a kurátorské praxe.¹¹³ Podle jeho definice, by *kritická instituce* měla „reflektovat změny, které probíhají v současném světě, [...] hrát aktivní roli, povzbuzovat veřejnost aby se snažila porozumět složitosti současného světa a docenit význam paměti [...]“. Její identita „by měla být založena na kritice vlastní tradice a na praxi.“ A měla by „uznat geografii umění, jež se nedrží tradice, vyzdvihuje spíše okraje nežli centra západní umělecké kultury a zpochybňuje hegemonii těchto center.“¹¹⁴

Umělecké vedení HaDivadla v tématech sezon a inscenací předkládá často kritický pohled na společenská témata a reflektuje změny ve společnosti. Svou dramaturgií vede diváka k aktivnějšímu přístupu a porozumění.¹¹⁵ Svou činnost kriticky reflektují reflektují-příkladem je třeba text *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*.¹¹⁶ Sídlí v Brně, které není periferií, ale zároveň není velkoměstem ani specifickým uměleckým centrem.

¹¹¹ VEDRAL, Jan. *Dramaturgie a „postdramaturgie“: stručný úvod do problematiky*. Online. Akademie múzických umění v Praze, Praha, datum poslední aktualizace: 10/9/2021, s. 9-11. Dostupné z: https://www.damu.cz/media/studijni_opora-VEDRAL-Postdramaturgie.pdf. [citováno 2024-04-13].

¹¹² POSCHMANN, Gerda. *Již nikoli dramatický divadelní text = Der nicht mehr dramatische Theatertext*. Tvar, 2019, 30(16), s. 17-18. ISSN 0862-657X.

¹¹³ MORGANOVÁ, Pavlína. ŠKABRAHA, Martin. *Umění a emancipace: Výběry z textů Piotra Piotrowského*. Akademie výtvarných umění v Praze, Praha, 2022. ISBN: 978-80-88366-39-3. s. 13.

¹¹⁴ „Tamtéž“.

¹¹⁵ HaDivadlo. *O nás*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/o-nas/>. [citováno 2024-04-13].

¹¹⁶ BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. Blog. Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/předtucha-radosti-reflexe-nerůstové-sezony>. [citováno 2024-02-10].

„Tento koncept nové sezony chápeme jako cestu HaDivadla z rámování klasického repertoárového divadla směrem k podobě kulturní instituce jakožto laboratoře pro utopické myšlení, která se kromě umělecké činnosti věnuje i její multiplikaci a smazávání hranic mezi uměním a společností“¹¹⁷

¹¹⁷ HADIVADLO. 2021/22 *Sezona 47: Nerůst*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/sezona-47/>. [citováno 2024-04-13].

1.5 Dramaturgická koncepce sezony 47: Nerůst

V této kapitole shrnuji kontext nerůstové sezony a její dramaturgickou koncepci, pro konkrétnější zasazení do kontextu herecké zkušenosti, kterou později zkoumám. Vycházím zde z veřejně dostupných materiálů.

Kontext sezony 47: *Nerůst*

Sezona 47: *Nerůst* byla první sezonou po pandemických letech, kdy provoz mnohých institucí, mezi nimi i divadelních, byl výrazně omezen, či dočasně úplně zastaven.¹¹⁸ V letech 2020-2021 byl provoz kulturních institucí opakovaně zpříšňován a rozvolňován. Docházelo k omezování počtu návštěvníků na jednom místě až po úplná uzavření veřejných institucí.¹¹⁹ Divadelní provoz se musel adaptovat na nouzový stav. Některým divadlům se podařilo přesunout svůj program do digitálního prostředí, či tvořit nové projekty adaptované na distanční provoz.¹²⁰ Uzavřením divadel došlo k výraznému narušení divadelního provozu. Mezi ty hlavní patří; přerušování divadelní sezony a programu, zrušení plánovaných premiér, nejistota ohledně fungování a neřízení do budoucna, což komplikovalo plánování inscenací na další rok/roky a s tím související komplikace s přípravou dramaturgické koncepce pro nadcházející sezony, kterou tak nebylo možné připravit a kterou se divadelní sezona za normálního provozu

¹¹⁸ INSTITUT UMĚNÍ-DIVADELNÍ ÚSTAV. *Opatření v souvislosti s COVID-19*. [Online](https://www.idu.cz/cs/aktualne/aktuality/1483-opatreni-v-souvislosti-s-covid-19). Dostupné z: <https://www.idu.cz/cs/aktualne/aktuality/1483-opatreni-v-souvislosti-s-covid-19>. [citováno 2024-04-12].

¹¹⁹ ZAHŘÁDKA, Pavel (ed.); LEŠKA, Rudolf; MYŠKA, Matěj; SZCZEPANIK, Petr; DAVID, Ivan; PAVLIŠOVÁ, Jitka; VELFLOVÁ, Lucie; ZELENÁ, Lucie. *Dopad epidemie nemoci Covid-19 na distribuci, prezentaci a monetizaci kulturního obsahu: hudba, film a divadlo*. [Online](https://www.divadlo.cz/wp-content/uploads/2022/03/DOPAD-EPIDEMIE-NEMOCI-COVID-19-na-KKP.pdf). Vysoká škola finanční a správní, Masarykova univerzita, Univerzita Palackého v Olomouci, 2022. Dostupné z: <https://www.divadlo.cz/wp-content/uploads/2022/03/DOPAD-EPIDEMIE-NEMOCI-COVID-19-na-KKP.pdf>. [citováno 2024-04-12]. s. 108-109.

¹²⁰ „Tamtéž“. s. 109.

řídí.¹²¹ Při nejpřísnějších omezeních, v rámci omezování pohybu osob, se herci*herečky nemohli scházet na zkouškách.¹²²

Zkušenost z pandemického období vedení HaDivadla vyhodnotilo jako výzvu k „[...] reflexi současného stavu divadla a našeho místa v něm.“¹²³ V této reflexi pokračovalo divadlo i v následující sezoně (47: *Nerůst*), kdy chtěli poukázat na potřebu změny, ke které je pandemická zkušenost dovedla. Rozhodli se zdůraznit motivy „[...] zpomalování, vědomé a pravidelné reflexe, komunitnosti a bližšího kontaktu s diváky.“¹²⁴ Odmítali hned naskočit do původních kolejí, ale chtěli otevřít diskuzi o upřednostňování kvantity nad kvalitou a potřebě dokázat produktivitu, k čemuž v divadelním provozu dochází.¹²⁵

Pandemická zkušenost zvýraznila důležitost témat, se kterými dlouhodobě tvůrci pracovali v předchozích sezonách; „péče, veřejná služba a obnovitelnost [...] efektivita, zisk nebo růst. [...] klimatické krize [...] reflexi současného stavu divadla a našeho místa v něm [...]“.¹²⁶ Nerůstová sezona byla přirozeným vývojem divadla a nerůstová teorie přinesla širší a obecnější rámec, kterým lze nahlížet na témata v HaDivadle dlouhodobě zpracovávaná. S důrazem na potřebu změny se rozhodli

¹²¹ ZAHŘÁDKA, Pavel (ed.); LEŠKA, Rudolf; MYŠKA, Matěj; SZCZEPANIK, Petr; DAVID, Ivan; PAVLIŠOVÁ, Jitka; VELFLOVÁ, Lucie; ZELENÁ, Lucie. *Dopad epidemie nemoci Covid-19 na distribuci, prezentaci a monetizaci kulturního obsahu: hudba, film a divadlo*. Online. Vysoká škola finanční a správní, Masarykova univerzita, Univerzita Palackého v Olomouci, 2022. Dostupné z: <https://www.divadlo.cz/wp-content/uploads/2022/03/DOPAD-EPIDEMIE-NEMOCI-COVID-19-na-KKP.pdf>. [citováno 2024-04-12]. s. 108.

¹²² *Opatření v souvislosti s COVID-19*. [Webové sídlo](https://www.idu.cz/cs/aktualne/aktuality/1483-opatreni-v-souvislosti-s-covid-19). Institut umění-divadelní ústav. Dostupné z: <https://www.idu.cz/cs/aktualne/aktuality/1483-opatreni-v-souvislosti-s-covid-19>. [citováno 2024-04-12].

¹²³ BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. [Blog](https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/predtucha-radosti-reflexe-nerustove-sezony). Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/predtucha-radosti-reflexe-nerustove-sezony>. [citováno 2024-02-10].

¹²⁴ „Tamtéž“.

¹²⁵ ETLÍKOVÁ, Barbora. *Bylo by super nebýt v kultuře tak defenzivní (bilancování i snění o budoucnosti HaDivadla)*. [Blog](https://www.podhoubi.com/post/bylo-by-super-nebyt-v-kulture-tak-defenzivni-c3ad-bilancovan-c3ad-i-snen-c3ad-o-budoucnosti-hadivadla). Podhoubí, 2021-10-18. Dostupné z: <https://www.podhoubi.com/post/bylo-by-super-nebyt-v-kulture-tak-defenzivni-c3ad-bilancovan-c3ad-i-snen-c3ad-o-budoucnosti-hadivadla>. [citováno 2024-04-12].

¹²⁶ BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. [Blog](https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/predtucha-radosti-reflexe-nerustove-sezony). Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/predtucha-radosti-reflexe-nerustove-sezony>. [citováno 2024-02-10].

sezonu *Nerůst* pojmout experimentálně a chtěli „[...] přetavit dramaturgický koncept do samotného provozu a podmínek, ve kterých tvoříme.“¹²⁷

Nerůstová sezona dále otevřela témata financování kultury v České republice, udržitelnost divadelního provozu (materiální, sociální, ekologickou) a rozšířila úvahy divadla o dnešní roli divadla ve společnosti. V únoru 2022 vznikl v HaDivadle otevřený dopis ministru kultury *Působíme ve vyčerpaném systému*, jako výsledek ročního online setkávání pracovní skupiny se členy z české kulturní sféry.¹²⁸

Dramaturgická koncepce

V této podkapitole popisují, jak tvůrci zpracovali nerůstovou teorii do dramaturgické koncepce a jak se k teorii vztahovali. Dále přecházím ke shrnutí koncepce nerůstové sezony. Vycházím zde především z materiálů zveřejněných na stránkách HaDivadla,¹²⁹ jejich sezónního manifestu,¹³⁰ reflexe vedení¹³¹ a rozhovorů s tvůrci.

„Umění jako by ztratilo schopnost být nositelem jiného a stalo se podfinancovaným otrokem stejného. [...] Spíše se pasivně spojilo s pohybem protrhlé hráze výkonnosti zbytku společnosti.“¹³²

Teoretickým východiskem pro čtyřicátou sedmou sezonu byla teorie nerůstu. Nerůstová sezona byla specifická tím, že téma nerůstu nezpracovávala pouze v rámci

¹²⁷ BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. Blog. Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/předtucha-radosti-reflexe-nerůstové-sezony>. [citováno 2024-02-10].

¹²⁸ A2. *Působíme ve vyčerpaném systému, otevřený dopis ministru kultury*. Online. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2022/5/pusobime-ve-vycerpanem-systemu>. [citováno 2024-04-16].

¹²⁹ HaDivadlo. *Tvůrčí intervence – Sezona 47: Nerůst*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/hra/tvurci-intervence/>. [citováno 2024-01-30].

¹³⁰ HaDivadlo. *Manifest sezony, 2021/22 Sezona 47: Nerůst*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/sezona-47/>. [citováno 2024-01-30].

¹³¹ BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. Blog. Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/předtucha-radosti-reflexe-nerůstové-sezony>. [citováno 2024-02-10].

¹³² HaDivadlo. *Manifest sezony, 2021/22 Sezona 47: Nerůst*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/sezona-47/>. [citováno 2024-01-30].

vnitřní dramaturgie inscenací, ale implikovala jej přímo do provozu divadla. Reagovala na zkušenosti z pandemických let, kdy společností rezonovala témata jako usebrání, zastavení, restrukturalizace, smysluplnost a naplnění. Restart společnosti po covidové pauze byl však opět motivován růstovým modelem a charakteristický přehlčeností produkcí.¹³³ Zmíněná témata figurovala často jako marketingová hesla udržující růstový systém, který dále ignoroval limity, sociální nerovnosti a klimatickou krizi.¹³⁴ Nechtěli fungovat v systému, kde je „vykazování výkonnosti namísto poctivého tážení se po smyslu.“¹³⁵

„Nerůst nevnímáme jako rezignaci, nečinnost, ale jako prohlubování našeho pohledu na realitu, která nás obklopuje, a rozvíjení schopností nacházet jiné cíle než produktivitu. Nerůst nabízí šanci k odebrání, zpomalování, a tím paradoxně k tomu získávat víc.“¹³⁶

Alternativním chodem divadla ještě více zvýraznili téma nerůstu. Hlavní produkční změnou alternativního chodu bylo, že se rozhodli nevytvářet nový obsah, připravovat nové premiéry pro daný rok, ale zaměřit se na již stávající repertoár a ten reinterpretovat a rozšířit. K tomu sloužil především formát *tvůrčích intervencí*, ale také události rozšiřující stávající program divadla; diskuze, přednášky, happeningy, paradivadelní akce mutantských žánrů. Rozšířením programu o nedivadelní události se snažili zkvalitnit rovinu diváctví. Chtěli diváky podpořit v aktivnějším přístupu, aby se vymanili z růstového přístupu k divadlu, kdy spíše konzumuje předváděné. „Vědomě, spolu s našimi diváky, prodělat reflexi toho, co jsme zkoumali v karanténách izolovaně – kdo jsme a kým můžeme být?“¹³⁷ V anotaci sezony tvůrci uvádějí, že divadlo vnímají jako „možnost živého pohledu na skutečnost a právě tuto

¹³³ BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. Blog. Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/předtucha-radosti-reflexe-nerůstové-sezony>. [citováno 2024-02-10].

¹³⁴ HaDivadlo. *Manifest sezony, 2021/22 Sezona 47: Nerůst*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/sezona-47/>. [citováno 2024-01-30].

¹³⁵ „Tamtéž“.

¹³⁶ „Tamtéž“.

¹³⁷ BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. Blog. Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/předtucha-radosti-reflexe-nerůstové-sezony>. [citováno 2024-02-10].

schopnost chceme v letošní sezoně rozvíjet.“¹³⁸ V nerůstové sezoně chtělo umělecké vedení přinést nový pohled na funkci divadla a přenést pozornost k „proceduralitě inscenací a zákulisí tvorby, komunitnímu rozměru divadla a hledat tak možnosti rozšiřování divácké zkušenosti.“¹³⁹

Tvorba neměla být motivována povinností produktivity a výkonem. Zrušením nových premiér hercům*herečkám odpadlo dopolední zkoušení a otevřelo se tak téma času a jak se s ním v divadlech pracuje. V získaném čase měli společně, komunitně a radostně tvořit. Prostor pro tvůrčí vyjádření byl hercům*herečkám dán v práci na *tvůrčích intervencích*. *Tvůrčí intervence* je pojem, kterým pojmenovali nový druh programu. Herci*herečky se přihlašovali k přípravě intervencí k představením na repertoáru divadla a měli přinést nový pohled, hlubší zkoumání, reinterpretaci inscenací.¹⁴⁰ Neměli jasně danou strukturu, vše záleželo na přístupu a tématech, která do procesu přinesli. „Cílem je radostná a riskující, úsporná a upřímně hledající tvorba.“¹⁴¹

Další rovinou sezony je materiální udržitelnost, kdy pro každou novou inscenaci se vytváří specifická scénografie a kulisy, které se často po derniéře inscenace vyhazují. Zaměřením se na stávající inscenace s redukuje produkovaní nové scénografie a dochází k opětovnému využití již vyprodukovaného, a tudíž více udržitelnému divadelnímu provozu.¹⁴²

¹³⁸ HaDivadlo. *Tvůrčí intervence – Sezona 47: Nerůst*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/hra/tvurci-intervence/>. [citováno 2024-01-30].

¹³⁹ „Tamtéž“.

¹⁴⁰ BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. Blog. Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/predtucha-radosti-reflexe-nerustove-sezony>. [citováno 2024-02-10].

¹⁴¹ HaDivadlo. *Tvůrčí intervence – Sezona 47: Nerůst*. Online. Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/hra/tvurci-intervence/>. [citováno 2024-01-30].

¹⁴² CED. *Nerůst není nečinnost, přesvědčí sezona HaDivadla*. Online. Dostupné z: <https://www.ced-brno.cz/cs/blog/nerust-neni-necinnost-presvedci-sezona-hadivadla/>. [citováno 2024-04-13].

2. Herecká zkušenost z nerůstové sezony

V této kapitole popisuji postup, který jsem zvolila ve svém výzkumu, kóduji a tematizuji informace získané z rozhovorů a předkládám analýzy a interpretace výpovědí skrze perspektivu myšlenek Ericha Fromma.

2.1 Metodologický přístup

Jako výzkumný postup jsem zvolila metodu kvalitativního výzkumu, kterým dokumentuji konkrétní herecké zkušenosti. K získání potřebných dat jsem zvolila metodu polostrukturovaných rozhovorů, které jsem provedla se čtyřmi vybranými herci*herečkami HaDivadla, kteří se sezony 47: *Nerůst* účastnili. Rozhovory proběhly vždy jednou, v průběhu března v Praze, Brně a Prostějově. Pro účely této práce uvádím citace z rozhovorů stylisticky upravené a rozhovory jsou anonymizované, jména herců*hereček nahrazuji pseudonymy.

Při vyhodnocení a analýze rozhovorů jsem nejprve získané výpovědi kódovala do tematických okruhů, mezi kterými jsem následně hledala spojitosti, podobnosti a z nich jsem vyvodila závěry. Při vytváření kódů jsem vycházela ze struktury rozhovorů, teorie Erich Fromma a toho, co rozhovory přinesly nad rámec původních otázek. Kódy se soustředí na: koncepci sezony a její teoretický rámec, provedení a průběh sezony, prožívání/emoce, vnímání a práci s časem čas, tvůrčí intervence intervence herců*hereček, reflexe rolí, zkušeností, přínosů a úskalí, udržitelnost v rámci divadelního provozu.

2.2 Tématické okruhy, ke kterým se herci*herečky v rozhovorech vztahovali

Na zkušenost každého respondentů*respondentek měly značný vliv různé okolnosti a životní situace, ve kterých se herci*herečky zrovna nacházeli a také jejich osobní přístup k životu a emoce, vyvolané různými podněty, situacemi nebo kontexty. I přes rozdílnost individuální zkušenosti se herci*herečky v některých tématech shodli a jejich výpovědi bylo možné propojit.

Koncepce

V nerůstové sezoně se uskutečnil dvojí plán sezóny. V druhé polovině probíhaly *tvůrčí intervence* a odpadlo dopolední zkoušení a v první polovině se ještě zkoušely odložené premiéry a dopolední čas se využil právě na oprašování a zkoušení. Herci*herečky popisovali sezónu jako probíhající experiment, kdy se nerůst za pochodu zkoumal a aplikoval.

„Ivan s Matějem chtěli udělat praktický výzkum. Ne, že by měli všechny informace, ale chtěli to zkoumat tou praxí. Takže se pustili do té sezóny a zároveň se to tím zjišťovalo, jak to funguje.“¹⁴³

Herci*herečky se dále shodují na tom, že toho bylo moc. Stále se něco dělo. V průběhu sezony vyvstávalo mnoho otázek a problémů, které se snažili reflektovat a vyřešit. Množství *intervencí* hodnotili negativně a připadali si jimi zahlcení. Do toho ještě probíhala večerní představení a za sezonu bylo několik derniér.

„Někdy mě to vlastně trošku stresovalo, takže jsem nebyl úplně v klidu. A potom jsem měl prostě třeba čtyřdenní akce, kde se zahrálo dvakrát představení, a potom se zahrálo jinak, a potom se zdemiérovalo, a udělal se z toho takový týden, a takových týdnů třeba proběhlo šest, takže jsme si vlastně někdy říkali, že to je možná náročnější, než normální sezóna.“¹⁴⁴

Demiérami se zrevidoval repertoár divadla a podle herců*hereček by pomohlo, kdyby se zrevidoval i program.

¹⁴³ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezóny v HaDivadle
Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 4.

¹⁴⁴ „Tamtéž“. s. 5.

„Že by se prostě nedělaly čtyři premiéry ročně, ale jen dvě. [...] Takže by se zkoušelo méně věcí. A k tomu by se třeba dělaly nějaké intervence, ale ne moc. Místo osmi třeba čtyři. Takhle si myslím, že by s tím divadlo mělo pokračovat.“¹⁴⁵

Z rozhovorů vyplynulo, že na zkušenost ze sezony mělo vliv, zda dotyčný připravoval tvůrčí intervenci nebo nikoli. V případě, kdy herec*herečka neměl*a intervenci na starosti, byl průběh sezony méně komplikovaný a méně stresující a více se dařilo naplnit nerůstové principy.

Někteří herci*herečky se domnívají, že sezona fungovala jako statement divadla do veřejného prostoru, ale nedává jim smysl, že se se zavedeným způsobem přestalo skoro úplně pracovat. Divadlo v sezoně 47: *Nerůst* otevřelo téma nadměrné produkce na úkor kvality. *Tvůrčí intervence* byly alternativou, která se to snažila řešit, ale po skončení sezony s tímto konceptem divadlo přestalo pracovat. Na stránkách Centra pro experimentální divadlo se v rozhovoru ptají Anny Stránské: „Nebude to ale jenom plácnutí do vody na jednu sezonu?“ Ta jim odpovídá: „Nedovedu si představit, že bychom teď udělali krok zpět. Nechceme vyzývat k žádné revoluci, beru to jako přirozený vývoj.“¹⁴⁶ Je pravda, že tématům nerůstové teorie se HaDivadlo věnuje dlouhodobě. Mezi herci*herečkami zaznívalo, že sezonu nevnímají ad hoc, ale spíš jako vyústění jejich dosavadního směřování. Také poukazovali, že spoustu věcí divadlo po sezoně opustilo a převládá u nich pocit zbytečné zaplněnosti a nahuštěnosti do jednoho roku, a otázka proč?

„Mě po té sezoně napadalo, že se to nemělo dát do jedné sezóny. Myslel jsem si, že bylo lepší, ne se vykašlat na všechny nové premiéry, ale nasadit třeba jednu novou a udělat dvě intervence, ale dělat to pořád, pokračovat v tom. Vlastně, ne se toho jenom dotknout a odejít od toho a potom zase fungovat normálně. Mně to přišlo jako popření toho o co jde.“¹⁴⁷

Chvilí trvalo, než okolí pochopilo koncepci a záměr nerůstové sezony. Čím déle trvala, tím více lidí jí porozumělo a dokázalo ocenit.

¹⁴⁵ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 14.

¹⁴⁶ CED. *Nerůst není nečinnost, přesvědčí sezona HaDivadla*. Online. Dostupné z: <https://www.ced-brno.cz/cs/blog/nerust-neni-necinost-presvedci-sezona-hadivadla/>. [citováno 2024-05-01].

¹⁴⁷ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 13.

„Sami diváci s tím souhlasili, ale potřebovali nějaký čas. A vlastně v ten moment, když už to skoro všichni chápali, přišla normální nová sezóna. Prostě to mělo jít dál, aby to naplnilo svůj význam.“¹⁴⁸

Problémem statementové roviny je, že možná byla na úkor herců, a že není jasné, jestli statement dosáhl svého cíle a jestli opravdu mířil ven, do veřejného prostoru anebo dovnitř, do divadla.

Na druhou stranu také zaznělo, že HaDivadlo svým způsobem dlouhodobě částečně pracuje na nerůstových principech. Herci*herečky ho nevnímají jako divadlo podřízené produktivitě a domnívají se, že sezona mohla fungovat jako vymezení se vůči tendencím, co bývají běžné v divadlech, která produkují, jedou na výkon a nezamýšlejí se.¹⁴⁹

Problém sezony byla z hereckého pohledu také špatná komunikace směrem k divákům. Herci*herečky se domnívají, že způsob, jakým byla sezona prezentovaná, nebyl pochopitelný pro širokou veřejnost. Jako důsledek vnímají i malou návštěvnost intervencí.

„My jsme to přirovnávali k polyamorii, nebo polygamii. Něco jako když se zruší instituce lásky, tady v tom smyslu práce. Takže, ne že by lidi, co jsou uvnitř takového vztahu s tím nesouhlasili, ale okolí na to není připravené. A ty jsi přece jenom součástí společnosti. Na tebe tlaky také nějak fungují. A takhle to bylo stejně s naší prací.“¹⁵⁰

Tím, že měli pocit, že je nikdo nechápe a nikdo nechápe, proč to dělají, si začali připadat nepatřičně, vyčleněně a neuspokojeně. Nedocházelo k uspokojivému přijetí a pochopení okolím a malá návštěvnost umocňovala pocit nesmyslnosti a stagnace, který herci*herečky pociťovali. K uspokojení a naplnění nedocházelo ani na jevišti, když diváků bylo málo a často nerozuměli, nebo neznali nerůstové koncepty sezony.

¹⁴⁸ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 17.

¹⁴⁹ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Jarmilou, herečka. Brno, 28.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 17.

¹⁵⁰ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 5.

Postcovidový kontext

Sezona 47 byla první po dvou pandemických letech. Konceptem navazovala na covidovou zkušenost, kdy se divadelní provoz zastavil. „Já myslím, že ono to prostě nějak volně navazovalo na ten covid, takže trošku pro mě teda víc nerůstový byl ten covid.“¹⁵¹ Za pandemie se často připravovaly inscenace „do šuplíku“, hledal se alternativní a distanční program. „A najednou po tom nechtěném odpočinku padneš do toho kolotoče, takže to byl fofr. [...] a najednou se znovu musíš nastartovat.“¹⁵² Herci*herečky hodnotili situaci slovy, že vlastně po covidu se těšili do divadla, těšili se, až si zase budou moci hrát.

„Drží tě při životě myšlenka na to, že to skončí a my půjdeme zase hrát, budeme znovu tvořit něco nového, protože to je to, proč to všichni děláme. My neděláme divadlo pro peníze, my ho děláme, protože nás to naplňuje.“¹⁵³

Z covidových let byli často frustrovaní, deprimovaní, právě proto, že vypadli z rytmu, nehráli, netvořili jim přirozeným způsobem a odpočívali. HaDivadlo se aktivně snažilo najít alternativní způsob tvorby a vznikaly nové projekty. Ale jejich podoba byla tak odlišná od klasického provozu, že to pro herce bylo obtížné. Chybělo jim hraní. „Dva roky jsem odpočívala a nerůstově žila.“¹⁵⁴ V nerůstové sezoně opět neměli tvořit, jak jsou zvyklí a jak je práce naplňuje. Cítili se jako:

„když prostě auta čekají na startu závodu... a teďka najednou... tři, dva, jedna, start... a všechny ty auta vyjedou, konečně můžou zapálit motory, a ty tam furt stojíš. Jo. A si říkáš, já vyjedu, až já budu chtít.“¹⁵⁵

¹⁵¹ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Jarmilou, herečka. Brno, 28.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 18.

¹⁵² Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Karlem, herec. Prostějov, 20.3.2024. 20 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 4.

¹⁵³ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Jarmilou, herečka. Brno, 28.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 3.

¹⁵⁴ „Tamtéž“. s. 15.

¹⁵⁵ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 10.

Další práce

V důsledku toho si herci*herečky často hledali herecké obsazení jinde. Množství aktivit se u jednotlivců lišilo. Někdo měl práce více jiní stejně jako za normálního provozu. Jejich motivacemi bylo, že chtěli dělat, to co je baví a naplňuje, finanční zisk, nové zkušenosti a potřeba něco dělat.

„Jedna věc je práce, druhá věc je práce, která mě naplňuje, a potom je ještě práce, která mi vydělává peníze, abych mohla žít nějakým způsobem tak, abych nemusela živořit, jo. A pak je třeba práce ještě nad rámec, abych si mohla volit věci, které se mi třeba líbí.“¹⁵⁶

Financování divadelního sektoru je podle herců*hereček nedostatečné a musejí si shánět finanční prostředky jinde. „Já kdybych nedělal boční projekty, tak nemám šanci se uživit.“¹⁵⁷ Z rozhovorů vyplynulo, že mít více pracovních úvazků/závazků je běžná herecká praxe. „Kdybychom měli třeba trojnásobné platy, tak by nikdo z nás neměl tendenci dělat si žádné bočáky. A možná bychom měli opravdu chuť aplikovat ten nerůst na sebe“¹⁵⁸ Tento postoj se propojil s postcovidovou chutí konečně pracovat. „Vlastně jsem čas využila k tomu, že jsem zkoušela jinde, když mně v HaDivadle nebylo umožněno zkoušet. [...] když mně tam nebylo umožněno dělat to, co mě baví a to, co chci dělat.“¹⁵⁹

Několikrát zaznělo, že se nejednalo o potřebu zaplnit čas, ale zároveň ho nezvládlí mít prázdný. „Jako herec jsem závislý na hraní a na obdivu. Na tom, že jsem součástí společnosti, která se chce prostě účastnit toho domnělého pokroku.“¹⁶⁰

Jeden z herců popisoval, že se mu částečně podařilo vymanit se z růstových a vlastnických modelů a docílit nerůstového zpomalení. Ale že v něm stále přetrvával

¹⁵⁶ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Jarmilou, herečka. Brno, 28.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 6.

¹⁵⁷ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 15.

¹⁵⁸ „Tamtéž“.

¹⁵⁹ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Jarmilou, herečka. Brno, 28.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 11.

¹⁶⁰ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 16.

pocit, že by měl produkovat, něco dělat. A ten pocit pak vedl k vyčerpání a pocitu nepatřičnosti a opětovnému fungování růstovým způsobem.

„Já jsem vlastně sám na sobě pocítil, řekněme, nějakou nutnost něco neustále produkovat. Jakmile se člověk zastavil, tak najednou začal vidět věci, které dělal, začal revidovat, rekapitulovat svůj život a viděl, že se vlastně žene z premiéry do premiéry. A toto zjištění ve mně zažehlo nějaký pocit vyhoření.“¹⁶¹

Zároveň vnímal sezonu jako „aktivní neaktivitu“.¹⁶²

Jak fungovat nerůstově?

Pro herce bylo těžké fungovat nerůstově, protože nebyl, kdo by jim vysvětlil, jak na to. „My jsme měli maximálně knihy. A vlastně jsme fakt amatérsky na sebe aplikovali ten nerůst.“¹⁶³ Proběhlo několik akcí, setkání a diskuzí pro představení nerůstové teorie s odborníky a uměleckým vedením. Ve výsledku všichni pochopili koncepci a teorii, ale ta nezahrnovala návod, jak fungovat nerůstově na osobní rovině. V průběhu sezony vyvstaly otázky, jak fungovat v novém systému a co znamená aplikovat nerůst. Za dobu trvání sezony se nepodařilo najít odpověď. Když si konečně zvykli, byl konec.

„Zároveň s tím, že nevíš co je nerůst, tak nepraxí nerůstu nezjistíš co to znamená. Takže aktivně děláš nerůst, to zkoumání, no, jakože co mi tahle droga dělá prostě, furt nic, furt nic, ne, ne, ne, tak to aktivně pozoruješ.“¹⁶⁴

Nejistota znemožňovala uspokojující práci a neuspokojení vedlo k pocitům vyčerpání, ztráty smyslu a zahlcenosti.

„Myslím si, že nastavení vnitřního nerůstu nemůže být fragmentárně aplikované jenom na něco. Musí to být celkově aplikované. Jestli chceš přemýšlet nerůstově, tak nemůžeš přemýšlet nerůstově jenom o divadle. Nebo jenom o něčem. Musí to být celková věc.“¹⁶⁵

¹⁶¹ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 2.

¹⁶² „Tamtéž“. s. 15.

¹⁶³ „Tamtéž“. s. 9.

¹⁶⁴ „Tamtéž“. s. 15.

¹⁶⁵ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 18.

Úplně se podřídít nerůstu a plně ho aplikovat po hercích*herečkách nikdo nevyžadoval a jejich vnitřní motivace nebyla nijak silná. Nikdo se dopředu nezamýšlel nad tím, jestli je důležité, aby byla teorie aplikovaná i na členy*členky. Ukázalo se, že dva systémy na sebe narážely, a tím se fungování v nerůstovém prostředí komplikovalo. Sice nelze aplikovat nerůst částečně, ale zároveň nelze nutit herce*herečky, aby fungovali nerůstově i v běžném životě.

„To prostě nejde aplikovat. To nemůžeš aplikovat kvůli listině práv a svobod, nebo kvůli pracovním smlouvám.. My jsme to aplikovali na divadlo. Ale neaplikovali jsme to na lidi. Na nás. Kdybychom se všichni asketicky zařekli... teďka budeme nerůstoví... Tak by to bylo zajímavý, no. Ale... puh! Jako skočit do takovýhle tmy... To...“¹⁶⁶

Jen těžko lze přizpůsobit všechny sféry života divadelní koncepci, a tak vznikla dualita systémů (vnější svět X divadelní provoz).

„A přizpůsobit celý svůj život jakoby divadlu, nebo myšlence divadla, ve kterém pracuješ... Jo. To je, jakoby... hrozně rád bych to dělal, ale žijeme v kapitalismu, který ti nabízí tolik možností. A jakmile je nevyužíváš, tak je to divnej pocit.“¹⁶⁷

Divadlu se podařilo systémově vymanit z kapitalistického/ekonomického systému, ale herci v něm v běžném životě setrvali. Divadlo dostalo grantovou podporu od města, i když to nebylo lehké a museli si svůj záměr obhájit, ale mohli svoji experimentální sezonu uskutečnit bez okolních vlivů. Herci dostali stejné finanční ohodnocení jako za normálního provozu, ale ukázalo se, že žitá zkušenost v růstovém kapitalistickém světě natolik ovlivňuje jejich přístup, že jim znemožnila aplikovat nerůst plošně.

Čas

Z hlediska koncepce nerůstové sezony mělo odpadnout dopolední zkoušení a herci*herečky měli získat volný čas a prostor na seberozvoj, péči a tvůrčí svobodu. K tomu dostali prostor až v druhé polovině sezony. V tomto „volném“ čase se zároveň připravovaly intervence. Příprava intervence trvala pokaždé jinak dlouho, ale vždy se

¹⁶⁶ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 10.

¹⁶⁷ „Tamtéž“. s. 6.

jednalo o velmi intenzivní čas a přípravu před jejím provedením. Z herecké zkušenosti se pocitově šlo z intervence do intervence a „volný čas“ často nepocítovali. Každá intervence byla jiná a s každou vznikaly nové a nové problémy, které se musely řešit. Z diářů nakonec vyplynulo, že nějaký volný čas měli, ale pocitově ne.

Jedním z důvodů může být povaha intervencí, kdy se herci*herečky dostali do nových rolí, které neovládali, a s nimi bylo spojené permanentní přemýšlení, osvojování si a plánování.

„[...] zabralo mi to úplně jiný druh času, který mi normálně divadlo nezabírá. [...] Ty jsi jako herec v představení a oni ti řeknou, hele, půjdeme do hloubky a uděláme ho nějak jinak. Ale ty jako herec to potřebuješ zkoumat tělem, zkoušet to jinak. To se nedělo. Musel jsem hlavou vymýšlet koncepci-jako režijní.“¹⁶⁸

Za normálního provozu nehrají všichni ve všech nových premiérách, takže volná dopoledne měli i předtím. Koncepce jim připadá super ve vztahu k divadlu, kdy se neživí produkční mašinerie, ale pro fungování herecké stránky to pro ně nebylo potřeba. „I když jsem si říkal, že to je pěkná, zajímavá myšlenka, a že chci taky, aby všichni zpomalili a přišlo by mi to dobrý, ale nepotřeboval jsem to úplně.“¹⁶⁹ „A k odpočinku, ti slouží celé léto.“¹⁷⁰ Herci*herečky nepocítovali výraznou potřebu zastavení se. Některým se podařilo docílit jistého zastavení, ale průběh sezony jim neumožnil v zastavení setrvat. Momenty zastavení nicméně hodnotili jako přínosné a obohacující.

„Začal jsem pocítovat odvalu. Jakmile dokážeme změnit představení, které už má za sebou tři sta repríz, jakmile to dokážeme otočit a podívat se na to jinak, tak najednou se můžeš podívat i trochu jinak na sebe. A vlastně, můžeš sám sebe jako zdemierovat.“¹⁷¹

¹⁶⁸ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 5.

¹⁶⁹ „Tamtéž“. s. 11.

¹⁷⁰ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Jarmilou, herečka. Brno, 28.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 12.

¹⁷¹ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 5.

Existenciální otázky

V odpovědích často zaznívalo, že je zkušenost fungování v nerůstové sezoně přivedla k uvažování nad sebou samotnými, na tím co chtějí, jak se cítí, kým jsou a ke zkoumání smysluplnosti.

„Jo, strašně vyčerpaný, jo. [...] asi to bylo tím, jak se vztahuješ ke světu [...] A zároveň jsi přemýšlel nad sebou jinak a taky ses zkoušel dívat se do jiných oborů [...] jako přesně, ten čas byl, ale stejně byla i hrozná míra vyčerpání. A vlastně nejde nějak určit z čeho prostě, no. [...] Jestli to není abstáak. Jestli to nebyl jenom abstinenční příznak workoholismu.“¹⁷²

Zrušení herce/herecké role v divadle + nové role

Vedení divadla se rozhodlo, že v rámci koncepce bude divadlo fungovat nerůstově, nebude produkovat obsah, ale zaměří se na zkoumání stávajícího. Tím chtěli docílit zastavení a dostat se více do hloubky již otevřených problémů a témat. Jednalo se o provozní zastavení, a tak nerůstovým bylo divadlo, ne herci. Ve svém provedení narazili na to, že tato koncepce zahrnuje herce jen okrajově. Zrušením práce na nových inscenacích došlo k narušení/zrušení pozice/role herce*herečky v divadle, což nebyl vůbec záměr koncepce. Herci*herečky se tak nečekaně ocitli v situaci, kdy jim nebylo jasné, jaká je jejich role. Co tedy mám dělat? Narušením stávajícího vnímání sebe sama v divadle vedlo u herců k pocitu zmatení a složitěji se jim pracovalo. Nejistota znemožňovala uspokojující práci a neuspokojení vedlo k pocitům vyčerpání, zahlcenosti a ztráty smysluplnosti.

Ke stávajícímu narušení herecké role (v rámci instituce) se přidalo to, že byli postaveni do nových rolí/pozicí, které zcela neovládali (režijní, produkční, dramaturgické, technické aj.). „Nastřádaly se schůzky a jsi v pozici, kterou úplně moc neznáš. Byl jsem v pozici režiséra a strašně mě to jako... Bylo to trochu děsivé.“¹⁷³ Osvojování nových rolí/pozicí byla další činnost nad rámec připravovaných intervencí, kterou se zabývali a která vedla k pocitu zahlcení a vyčerpání, a to také z toho důvodu, že často vznikaly konfliktní situace, které bylo potřeba řešit. U někoho ale

¹⁷² Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 14-15.

¹⁷³ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 9.

tato zkušenost vedla k většímu uvědomění si sebe sama a druhých. „Co když zahodím sám svoji jakoby tu roli herce. Že najednou jako, co když najednou odhodím tady tu masku a najednou se budu zabývat tím, co je pod tou maskou.“¹⁷⁴

Aktivita

V HaDivadle se herec*herečka za normálního provozu do jisté míry aktivně podílí na vytváření inscenace. Je jim dáván prostor pro tvůrčí vyjádření. „Dramaturgie toho divadla je pěstována společně s těmi herci, že se na ní aktivně podílí.“¹⁷⁵ *Tvůrčí intervence* tento tvořivý přístup ještě podpořily. Herci*herečky cítili větší zodpovědnost za své jednání, ale zároveň také větší svobodu. Celý proces byl ale náročný ve spolupráci s ostatními. Tím, jak se jednalo o alternativní, nezvyklý chod, ne vždy byly věci jasné a nefungovala přímá domluva, což vše komplikovalo. Z produkčního hlediska nebyl řád či zajeté koleje, které vše organizačně zjednodušují.

V intervencích šlo o komplexnější nahlédnutí na tvar z nové perspektivy a hledání nových významů. „Chceme se zabývat tím, co už máme, to nějak zlepšit, prohloubit, vykloubit, podívat se na to z jiný strany.“¹⁷⁶ Byl to čas intenzivně věnovaný konkrétní věci, díky čemuž se podařilo objevit nové významy a roviny a který měl jasně dané trvání (většinou okolo týdne). „To je taková mandala. Bych to řekl. Z písku.“¹⁷⁷ Inscenace a témata se zkoumala do hloubky, několik dní a podle herců*hereček to vedlo ke kvalitnějšímu výsledku. Za normálního provozu často není prostor pro podrobné zkoumání a pochopení, kontinuitu, a větší intenzivní péče inscenacím prospěla. „A bylo by to úplně boží, protože si přesně ten herec odpočine tady od tohohle, a vlastně mu přijde super, že tvoří, něco jiného, tvůrčího.“¹⁷⁸ Ale herci se ve vnímání intervencí a procesu názorově rozcházel. „A takhle to bylo jako dost

¹⁷⁴ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 7.

¹⁷⁵ „Tamtéž“. s. 7.

¹⁷⁶ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 2.

¹⁷⁷ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Karlem, herec. Prostějov, 20.3.2024. 20 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 15.

¹⁷⁸ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Jarmilou, herečka. Brno, 28.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 14.

vysilující, ne v tom, že... Tam někde něco tvoříš, protože když bych tvořila, tak mně to vysilující nepřijde, mně to naplňuje.“¹⁷⁹

Většina z dotazovaných vnímala intenzivní práci jako přínosnou, a to v mnohých ohledech. „Tak člověk nabírá jakousi energii... Aby ji potom mohl vložit do toho pekelného týdne.“¹⁸⁰ Přípravy intervencí a kontext byly pro herce*herečky náročné, ale fakt, že bylo více času na intenzivní práci a získaný čas, hodnotili částečně jako smysluplný. Kdyby nedošlo k obtížím, které jsem již popsala, práce by jim přišla smysluplnější než za normálního provozu. Vzniklé obtíže tomu zabránily. „Čas na seberozvoj a přípravu je velmi důležitý, protože potom o to víc je efektivnější a lepší ten výdaj, když se řekne tak, a teď a herec prostě začne.“¹⁸¹

„Kdežto vlastně, když existuje čas na jakousi přípravu, což je i sebeuvědomění aj., prostě sebevzdělávání, práci na sobě, tak tím se kumuluje energie, kterou v sobě člověk má a kterou v té, v té jediné chvíli, najednou do toho může dát.“¹⁸²

V jedné výpovědi zaznělo, že respondent vnímal volný čas jako prostor pro rozvoj a načerpání sil, i že mu bylo provedením sezony umožněno ho tak využít. Ale on že jej tak využít nedokázal.

Aktivita a uvědomění

Nový způsob práce vedl k většímu uvědomění si sebe sama a sebe v tvůrčím procesu. „Že se podíváš na představení, který hraješ už prostě po sté, podíváš se na něj z jiného pohledu a uvidíš vlastně sám sebe“¹⁸³ Podle Frommova přístupu se tak z odcizené aktivity, za kterou lze považovat přístup pasivně produktivní (tvorba hnaná produkčními a ekonomickými mechanizmy), stala aktivita neodcizená, ve které si

¹⁷⁹ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Jarmilou, herečka. Brno, 28.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 10.

¹⁸⁰ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Karlem, herec. Prostějov, 20.3.2024. 20 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 7.

¹⁸¹ „Tamtéž“. s. 19.

¹⁸² Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Karlem, herec. Prostějov, 20.3.2024. 20 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 12.

¹⁸³ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 6.

tvůrce uvědomuje sám sebe a vztahy k produkované věci, vztahy věci ke světu a další, a v reakci na to pracuje dál. Podle Fromma neodcizená aktivita přináší pocit uspokojení, smysluplnosti a naplnění. V případě herecké zkušenosti tomu tak nebylo. „Říkali jsme si, že to je jenom nějaký výstřelek, který prostě zanikne. Já jsem měl pocit, že to je zbytečná práce, zbytečná nepráce.“¹⁸⁴ Problémem bylo to, že k sezoně přistupovali všichni skrze stejné prostředky jako k normálnímu provozu a k nerůstovému přístupu měli málo informací.

„Ty máš praxi právě z těch předešlých sezon, kdy jsi vlastně produkoval téma, to téma se produkovalo, najednou máš produkovat ten nerůst a ty k tomu přistupuješ stejnými prostředky, jako jsi přistupoval k těm předešlým. Jenomže to je chyba.“¹⁸⁵

Často velmi odcizený přístup klasického divadelního provozu, který udržuje odstup od diváků, upevňuje postavení divadel v tržním sektoru. Inscenace se stávají produktem a diváci konzumenty, voayery. Tržní logika dále podporuje vlastnický model orientace.

Sezona vedla k většímu uvědomění si sebe sama. To mohlo způsobit psychický nápor a vyčerpání. Zároveň také docházelo k menšímu odcizení, což je podle Fromma výchozí bod pro vymanění se z vlastnické orientace, ale tento proces se nepodařilo v průběhu reflektovat a využít k větší tvůrčí autonomii a svobodě v procesu. V jednom případě k zreflektování došlo na rovině vnímání své role v divadle a vztahování se k okolí.

„Jako herec teď chci působit trochu jinak, když přijde můj režisér, pomoci mu více. Takže možná se mi změnila pozice čekatela na někoho, kdo chce v pozici herce být co nejvíce tvůrčí síla a odebrat mu trochu té práce, tomu režisérovi a dramaturgovi, ale zároveň sobě přidat tvůrčí možnosti a možnosti vyjádření.“¹⁸⁶

¹⁸⁴ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 6.

¹⁸⁵ „Tamtéž“. s. 16.

¹⁸⁶ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 12.

Udržitelnost nerůstu, zastavení a přínosy sezony

Vícero z respondentů vnímá nerůstový přístup jako cestu k větší udržitelnosti v rámci divadelního provozu. Redukce, kontinuální práce, zabývání se věcmi do hloubky a jejich významem, reinterpretace, nedělat z diváka konzumenta aj. jim přijdou smysluplné. Průběh sezony ukázal, že plošné aplikování nerůstové teorie je problémové a pro herce*herečky nevede k nerůstovému fungování. To potvrzuje i rozhovorové šetření Viktorie Citrákové a Jakuba Lišky, kteří provedli rozhovory napříč divadlem a jeho zaměstnanci, mezi kterými převládal stejný pocit, že „sezona byla velmi vyčerpávající, možná i více, než kdyby se „rostlo“, tj. kdyby se zkoušely normální inscenace.“¹⁸⁷ Jeden respondent vnímá nerůstovou teorie jako utopistickou vizi a přijde mu do budoucna nerealizovatelná.

Herci*herečky si ze sezony odnášejí různé věci.

„Uvědomil jsem si, že se můžu zklidnit. A co to s člověkem samotným dělá. Nějaké zastavení. A co to znamená pro mě se takhle na chvíli zkusit zastavit a vlastně nejet v takovém strašně zrychleném kapitalistickém bláznění a hromadění úspěchů, kontentů a všeho.“¹⁸⁸

Nebo se naučili lépe si organizovat čas.

„Že jsem právě si zkusila takový to, že všechno беру, všude chci bejt, všechno chci dělat na 100% a nic vlastně na 100% nedělám, protože jsem mimo úplně. [...] Uvědomila jsem si, že nemůžu dělat dvě věci naráz, nemůžu prostě sedět na dvou židlích. Abych byla nějakým způsobem produktivní, aby mě to divadlo naplňovalo, abych i pro ostatní předvedla něco, co jim mohla dát jako sebe nějak, tak nemůžu u toho myslet na další projekt.“¹⁸⁹

¹⁸⁷ LIŠKA, Jakub; CITRÁKOVÁ, Viktória. *Růst nerůst v HaDivadle*. Online. CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 14. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

¹⁸⁸ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 4.

¹⁸⁹ Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Jarmilou, herečka. Brno, 28.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 13.

2.3 Vyhodnocení a interpretace

Nelze jednoznačně určit, zda herci*herečky fungovali nerůstově, v módu *mít* nebo *být*. Ukazuje se to jako komplexní záležitost, kde se všechny tyto modely prolínají a propojují a tvoří jakýsi hybridní tvar růstového nerůstu s orientací jak na vlastnictví tak na bytí. Potřeba herců*hereček produkovat, dělat něco nového, odkazuje na modely *mít* a růstové principy. Jejich *charakterová struktura* a potřeby jsou utvářeny *společenskou strukturou*, v jejich případě postavenou na růstových, produkujících a kapitalistických modelech, a nevědomky přejímají tyto modely za své. Bez přesného pojmenování tohoto vztahu se jen obtížně lze vymanit z růstového nastavení a fungovat nerůstově. K tomuto pojmenování během sezony nedošlo a je to jedním z důvodů, proč se hercům*herečkám nepodařilo přijít na to, jak fungovat nerůstově.

Na druhou stranu, herci*herečky mají k vyprodukovanému vztah. To se ukázalo v odpovědích ohledně devíti derniér, kdy vyjadřovali velikou lítost nad odcházejícími inscenacemi „Nevím, těžko vám to říkat, ale jako prostě odchází vám děcko.“ Vztah k vyprodukovanému je charakteristický pro mód *být* a nerůstové principy.

V HaDivadle si za normálního provozu herci*herečky připadají naplnění. Práce jim přijde smysluplná. To dokazuje, že HaDivadlo hledá cestu, jak se vymanit z produkční mašinerie i za normálního provozu a daří se mu to. Herci*herečky tak nepocíťovali potřebu vymanit se z produkční mašinerie (a to byl záměr nerůstové sezony), protože v ní nepracovali. Tím často necítili potřebu fungovat nerůstově v osobní rovině a dualitní schéma fungování ve dvou systémech se tak ještě více umocnilo. Proto je potřeba, zamýšlet se nad tím, jak aplikovat nerůstovou teorii, vždy ve vztahu ke konkrétnímu divadlu, a ne ji aplikovat plošně, aby nedocházelo k rozpolcení mezi dvěma systémy.

Sezona měla za cíl dosáhnout uspokojení a štěstí aktivní tvorbou, ne pasivním konzumováním a produkcí vyprodukovaného. Herci*herečky však nebyli v sezoně často spokojeni a chyběl jim pocit uspokojení a naplnění. Jejich štěstí spočívalo v produkování dalšího, tvořením nového. Problémem bylo mimo jiné to, že tvořivě přistupovali k jedné intervenci, kterou měli na starosti. Ve zbylém času netvořili a byli

zaneprázdnění technickými a produkčními věcmi. Zároveň se ale shodovali, pokud šlo o samotný proces tvorby intervence, který vnímali jako prostor pro kreativní vyjádření a větší svobodu a aktivní přístup. Bohužel výsledek, který jim práce mohla přinést, byl přehlušen ostatními věcmi, kterým v sezoně čelili.

Pocit uspokojení z normální produkce odkazuje na to, že za normálního provozu tvoří aktivně, jsou tvořivými subjekty, proto dochází k prožívání výsledku aktivity a uspokojení. Čímž by podle Frommovy teorie tvořili aktivně, tedy v módu být. Ale fakt, že je nerůstová sezona více přivedla k nim samým, k existenčním otázkám a otázkám po smyslu, zase odkazuje na jistou míru odcizenosti v jejich přístupu.

Problematiku odcizeného a neodcizeného přístupu by bylo potřeba více prozkoumat v samostatném výzkumu a výsledky mého bádání neposkytují dostatečné informace pro podložení následujícího tvrzení. Jedná se spíše o zamyšlení, kterým bych chtěla poukázat na další možnou provázanost herecké zkušenosti s Frommovým přístupem.

Je možné, že za normálního provozu, herce*herečky ovlivnil *společenský charakter* a zvykli si vnímat sebe ve vlastnickém modu prostřednictvím vykazovaných aktů, funkcí, postavení, *sociálních rolí* a *sociální role herce*¹⁹⁰(tak jak je obecně vnímaná veřejností). *Společenský charakter/systém* se tak podílel na vytváření jejich osobnosti, ke které mohli přistupovat zcela neodcizeně, a pociťovat tak uspokojení z produkování. Za nerůstové sezony došlo v divadle ke zrušení tohoto systému a to se dotklo podstaty herectví, *sociální role herce* a jejich vnímání svého postavení v divadle. Vystala jim otázka, kdo jsem, co chci aj. a to je přivedlo k neodcizenému vnímání sebe, bez vlivů růstové společnosti. A tím by docílili jednoho z podmiňujících východisek pro přístup orientovaný na být.

¹⁹⁰ GOFFMAN, Erving. Všichni hrajeme divadlo, sebeprezentace v každodenním životě. Portál, Praha, 2018. s. 13-48.

3. Závěr

„Otázka nestojí, zda mám přijmout udržitelná opatření, ale jaká to mají být.“¹⁹¹

- Magdalena Müllerová

Ve mé bakalářské diplomové práci jsem zkoumala hereckou zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle (2021/22) a nahlížela jsem na ni perspektivou filozofické teorie Ericha Fromma. Nerůstový přístup mě už několik let zajímá a vnímám silnou potřebu hledat alternativy současného nastavení společnosti.

V teoretické části jsem si dala za cíl stručně popsat výchozí teorie. Nerůstovou teorii v zaměření na principy, s jakými umělecké vedení pracovalo v rámci dramaturgické koncepce sezony. Teorii Ericha Fromma a její klíčové pojmy, u které jsem vnímala potenciál rozšířit nerůstové úvahy o další roviny uvažování. V závěru jsem uvedla kontext, ve kterém se herci*herečky v průběhu sezony pohybovali a který měl vliv na hereckou zkušenost.

V analytické části jsem propojila herecké výpovědi, získané polostrukturovanými rozhovory a perspektivu Ericha Fromma, kterou jsem využila k vyhodnocení závěrů. Rozhovory jsem kódovala a vyhodnotila do tematických okruhů, které jsem doplnila o konkrétní citace z výpovědí herců*hereček. Citované pasáže jsem pro účely práce a plynulejšího toku textu drobně stylisticky upravila s citlivostí, abych nenarušila myšlenku autora.

Propojením Frommovy teorie s hereckými výpověďmi se ukázalo, že problematika *odcizeného a neodcizeného* přístupu je velmi komplexní, a bylo by ji zapotřebí zkoumat v širším zaměření. Nezaměřit se pouze na jeden aspekt žité zkušenosti, v mém případě té herecké z divadla, ale propojit ji i s dalšími, zejména analýzou jejich

¹⁹¹ HERMAN, Josef. Magdalena Müllerová: Co je udržitelné má, trvalejší hodnotu. *Divadelní noviny*. Roč. 32 (5.zář 2023), č. 14, s. 2.

osobního přístupu a vztahování se ke světu a okolí. Hercům*herečkám se v určitých fázích, momentech, situacích podařilo fungovat na nerůstových principech a dosáhnout fungování na principech zásadních pro orientaci na *být*, ve většině případů to však záhy bylo potlačeno problémy a situacemi, do kterých se za sezony dostali. Předložila jsem herecké vyčerpání ve vztahu k příčinám a kontextům jeho vzniku.

Výsledkem této práce je také potvrzení, že perspektiva, kterou Erich Fromm předkládá ve své knize *Mít nebo být?*, přináší interpretační a rozšiřující rámec k uvažování nad nerůstovými principy ve vztahu k jednotlivci. Na herecké zkušenosti se ukazuje propojenost *charakterové struktury* a *společenské struktury*. Vzájemné vztahy mezi nimi, které Fromm popisuje, stále přetrvávají, a i když se nerůstová teorie obává, aby nedošlo ke zneužití situace transformace společnosti začínající u přístupu jednotlivce ziskuchtivými individui či skupinami, je zajímavé podívat se na možnosti, které propojenost *charakterové struktury jednotlivce* a *společensko-ekonomické struktury* nabízí. Herecká zkušenost z nerůstové sezony se ukázala jako hybridní tvar. Pokud se podaří transformovat po kouskách *charakterovou strukturu jednotlivce* i *společensko-ekonomickou strukturu* zároveň, mohlo by dojít k smysluplné transformaci společnosti, nepostavené na chamtivosti, zisku a produkci.

Kulturní sektor má také svou vlastní uhlíkovou stopu, a i zde je dobré se zamýšlet, jak ji redukovat a směřovat k větší udržitelnosti. V hereckých výpovědích často zaznívalo dotazování se po smyslu (práce, vztahů, systému, změn aj.) a vnímali potřebu zamýšlet se nad transformováním současné společnosti a jejích struktur. Zpracováním nerůstové teorie v kulturním sektoru docházelo k šíření nerůstových myšlenek k většímu okruhu lidí.

„Já si myslím, že nerůst je aplikovatelný. Nebo že je nutné ho aplikovat, aby každý měl možnost vyjít ze zajetých kolejí nebo z nekonečného koloběhu denních směn a dovolených. Aby se člověk dokázal podívat sám na sebe. Protože kdyby ne, tak se z něho stane jenom pracující stvůra.“¹⁹²

¹⁹² Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle
Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky, s. 12.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle

Rozhovor s Hynkem, herec. Brno, 16.3.2024. 18 stran. Uloženo v archivu autorky.

Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle

Rozhovor s Jarmilou, herečka. Brno, 28.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky.

Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle

Rozhovor s Karlem, herec. Prostějov, 20.3.2024. 20 stran. Uloženo v archivu autorky.

Téma: Herecká zkušenost z nerůstové sezony v HaDivadle

Rozhovor s Vilémem, herec. Praha, 26.3.2024. 19 stran. Uloženo v archivu autorky.

Literatura

A2. *Působíme ve vyčerpaném systému, otevřený dopis ministru kultury*. [Online](#).

Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2022/5/pusobime-ve-vycerpanem-systemu>.
[citováno 2024-04-16].

BARLOW, Nathan. *Nerůst jako vize nové, ekologicky udržitelné a sociálně spravedlivé budoucnosti*. Překlad: CITRÁKOVÁ, Viktória; KUBALA, Petr. [Online](#).
CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 4. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

BURAJ, Ivan; NYTRA, Matěj; PRSTKOVÁ, Anna; STRÁNSKÁ, Anna. *Předtucha radosti – Reflexe nerůstové sezony HaDivadla, 2021/22*. [Blog](#). Dostupné z: <https://www.tumblr.com/hadivadlo/693771339713183744/predtucha-radosti-reflexe-nerustove-sezony>. [citováno 2024-02-10].

CED. *Nerůst není nečinnost, přesvědčí sezona HaDivadla*. [Online](#). Dostupné z: <https://www.ced-brno.cz/cs/blog/nerust-neni-necinnost-presvedci-sezona-hadivadla/>.
[citováno 2024-04-13].

CED. *Zřizovací listina*. [Online](https://www.ced-brno.cz/cs/mandatory/5/). Dostupné z: <https://www.ced-brno.cz/cs/mandatory/5/>. [citováno 2024-04-13].

CITRÁKOVÁ, Viktória; FRAŇKOVÁ, Eva. *Myšlenková mapa nerůstu*. [Online](#). CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 16. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

ČESKÝ ROZHLAS-VLTAVA. *Divadlo není produkt! O nepravdělné dramaturgii brněnského HaDivadla*. [Online](https://vltava.rozhlas.cz/divadlo-neni-produkt-o-nepravidelne-dramaturgii-brnenskeho-hadivadla-8092686). Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/divadlo-neni-produkt-o-nepravidelne-dramaturgii-brnenskeho-hadivadla-8092686>. [citováno 2024-04-13].

DIVADLO.CZ. *Novým uměleckým šéfem Divadla v Dlouhé bude Ivan Buraj*. [Online](https://www.divadlo.cz/?clanky=novym-umeleckym-sefem-divadla-v-dlouhe-bude-ivan-buraj). Dostupné z: <https://www.divadlo.cz/?clanky=novym-umeleckym-sefem-divadla-v-dlouhe-bude-ivan-buraj>. [citováno 2024-04-13].

ETLÍKOVÁ, Barbora. *Bylo by super nebýt v kultuře tak defenzivní (bilancování i snění o budoucnosti HaDivadla)*. [Blog](https://www.podhoubi.com/post/bylo-by-super-nebyt-v-kulture-tak-defenzivni-c3ad-bilancovan-c3ad-i-snen-c3ad-o-budoucnosti-hadivadla). Podhoubí, 2021-10-18. Dostupné z: <https://www.podhoubi.com/post/bylo-by-super-nebyt-v-kulture-tak-defenzivni-c3ad-bilancovan-c3ad-i-snen-c3ad-o-budoucnosti-hadivadla>.

FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1976. ISBN: 80-206-0469-3.

GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo, sebeprezentace v každodenním životě*. Portál, Praha, 2018. s. 13-48.

GREGORINI, Bedřich; GREGORINI, Jindřich; SRSTKA, Jiří. *Základy divadelní činnosti*. [Online](https://www.culturenet.cz/coKmv4d994Swax/uploads/2015/01/Zaklady-divadelni-cinnosti.pdf). Akademie múzických umění, Praha, s. 7, 53-55. Dostupné z: <https://www.culturenet.cz/coKmv4d994Swax/uploads/2015/01/Zaklady-divadelni-cinnosti.pdf>. [citováno 2024-04-13].

HADIVADLO. *Lidé-vedení*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/lide/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/lide/>. [citováno 2024-04-13].

HaDivadlo. *Manifest sezony, 2021/22 Sezona 47: Nerůst*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/sezona-47/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/sezona-47/>. [citováno 2024-01-30].

HaDivadlo. *O nás*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/o-nas/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/o-nas/>. [citováno 2024-04-13].

HADIVADLO. *Otevřená dramaturgie*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/otevrena-dramaturgie/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/otevrena-dramaturgie/>. [citováno 2024-04-13].

HADIVADLO. *Sezony*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/>. [citováno 2024-04-13].

HaDivadlo. *Tvůrčí intervence – Sezona 47: Nerůst*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/hra/tvurci-intervence/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/hra/tvurci-intervence/>. [citováno 2024-01-30].

HADIVADLO. *Vzdělávání*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/vzdelavani/pro-vsechny/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/vzdelavani/pro-vsechny/>. [citováno 2024-04-13].

HaDivadlo. *Weronika Parfianowicz a Anna Remešová: Nerůst a kulturní instituce, bezpečný konflikt, otevřený dopis ministru kultury*. [Podcast Budoucnost divadla online](https://budoucnost.hadivadlo.cz). Dostupné z: <https://budoucnost.hadivadlo.cz>. Brno, HaDivadlo: 2022-03-21.

HADIVADLO. *2021/22 Sezona 47: Nerůst*. [Online](https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/sezona-47/). Dostupné z: <https://www.hadivadlo.cz/dramaturgie/sezony/sezona-47/>. [citováno 2024-04-13].

HERMAN, Josef. Magdalena Müllerová: Co je udržitelné má, trvalejší hodnotu. *Divadelní noviny*. Roč. 32 (5.září 2023), č. 14, s. 2.

INSTITUT UMĚNÍ-DIVADELNÍ ÚSTAV. *Opatření v souvislosti s COVID-19*. [Online](https://www.idu.cz/cs/aktualne/aktuality/1483-opatreni-v-souvislosti-s-covid-19). Dostupné z: <https://www.idu.cz/cs/aktualne/aktuality/1483-opatreni-v-souvislosti-s-covid-19>. [citováno 2024-04-12]. [citováno 2024-04-12].

JANOŠČÍK, Václav. *Dystopický kapitalismus*. Akademie výtvarných umění v Praze, Praha, 2021. ISBN: 978-80-88366-06-5. s. 221-226.

KALLIS, Giorgos. *Na obranu nerůstu*. Překlad Eva Fraňková a Věra Fialová. Praha: Neklid, 2022. ISBN 978-80-908247-8-2.

LIŠKA, Jakub; CITRÁKOVÁ, Viktória. *Růst nerůst v HaDivadle*. [Online](#). CEDIT. Kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla. Roč. 4, č. 10, s. 12-14. Dostupné z: <https://jasuteren.cz/media/pages/cedit/302609557-1676035289/10-1.pdf>. [citováno 2023-02-10].

MORGANOVÁ, Pavlína. ŠKABRAHA, Martin. *Umění a emancipace: Výbory z textů Piotra Piotrowského*. Akademie výtvarných umění v Praze, Praha, 2022. ISBN: 978-80-88366-39-3. s. 13.

NERŮST. *Co je nerůst*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/>. [citováno 2024-04-12].

NERŮST. *Dekomodifikace jako cesta k nerůstu*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/>. [citováno 2024-04-12].

NERŮST. *Iluze zeleného růstu*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/iluze-zeleneho-rustu/>. [citováno 2024-04-12].

NERŮST. *Nepodmíněné základní služby*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/politiky/nepodminene-zakladni-sluzby/>. [citováno 2024-04-13].

NERŮST. *Neziskové byznysy*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/politiky/neziskove-byznysy/>. [citováno 2024-04-13].

NERŮST. *Politiky vlastnictví*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/politiky/>. [citováno 2024-04-13].

NERŮST. *Proč nerůst*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/>. [citováno 2024-05-08].

NERŮST. *Proč současná ekonomika musí pořád růst?*. [Online](#). Dostupné z: <https://nerust.cz/co-je-nerust/proc-soucasna-ekonomika-musi-porad-rust/>. [citováno 2024-04-12].

POSCHMANN, Gerda. *Již nikoli dramatický divadelní text = Der nicht mehr dramatische Theatertext*. Tvar, 2019, 30(16), s. 17-18. ISSN 0862-657X.

VEDRAL, Jan. *Dramaturgie a „postdramaturgie“: stručný úvod do problematiky*. [Online](#). Akademie múzických umění v Praze, Praha, datum poslední aktualizace: 10/9/2021, s. 9-11. Dostupné z: https://www.damu.cz/media/studijni_opora-VEDRAL-Postdramaturgie.pdf. [citováno 2024-04-13].

ZAHRÁDKA, Pavel (ed.); LEŠKA, Rudolf; MYŠKA, Matěj; SZCZEPANIK, Petr; DAVID, Ivan; PAVLIŠOVÁ, Jitka, VELFLOVÁ, Lucie, ZELENÁ, Lucie. *Dopad epidemie nemoci Covid-19 na distribuci, prezentaci a monetizaci kulturního obsahu: hudba, film a divadlo*. [Online](#). Vysoká škola finanční a správní, Masarykova univerzita, Univerzita Palackého v Olomouci, Brno, Olomouc, 2022, s. 110. Dostupné z: <https://www.divadlo.cz/wp-content/uploads/2022/03/DOPAD-EPIDEMIE-NEMOCI-COVID-19-na-KKP.pdf>. [citováno 2024-04-12].

NÁZEV:

Herecká zkušenost z nerůstové sezony 2021/22 v HaDivadle nazírána koncepty Ericha Fromma

AUTOR:

Barbora Molčíková

KATEDRA:

Katedra divadelních a filmových studií

VEDOUcí PRÁCE:

Mgr. Martin Bernátek, Ph.D.

ABSTRAKT:

Tato bakalářská práce zkoumá hereckou zkušenost z nerůstové sezony (2021/22) v HaDivadle perspektivou Ericha Fromma popsanou v knize *Mít nebo být?* (1976). Cílem je vytvořit obraz herecké zkušenosti z nerůstové sezony a podrobně prozkoumat, co vedlo u herců*hereček k vyčerpání. Dále také skrze perspektivu Ericha Fromma zkoumat hereckou zkušenost a ověřit, zda má potenciál doplnit nerůstový přístup o další možnosti analýzy společnosti. Současná společnost čelí novým výzvám a krizím (sociální, klimatické, ekonomické, válečné aj.). Nerůstová teorie a koncepty Ericha Fromma pojmenovávají problematiku společenských systémů a přinášejí koncepty a cesty k alternativám. Výsledky práce jsou založené na kvalitativním výzkumu provedeném metodou polostrukturovaných rozhovorů s herci*herečkami HaDivadla, kteří se sezony účastnili.

Klíčová slova

Herecká zkušenost, Erich Fromm, nerůst, HaDivadlo, udržitelný provoz

TITLE:

Acter's experience from the degrowth season at HaDivadlo seen through concepts by Erich Fromm

AUTHOR:

Barbora Molčíková

DEPARTMENT:

Department of Theater and Film Studies

SUPERVISOR:

Mgr. Martin Bernátek, Ph.D.

ABSTRACT:

This thesis explores the actor's experience of the degrowth season (2021/22) at HaDivadlo through the perspective of Erich Fromm described in the book *To Have or To Be?* (1976). The aim is to create a picture of the actor's experience of the degrowth season and to explore in detail what led to actor's*actresse's exhaustion. Furthermore, also through Erich Fromm's perspective, to examine the actor's experience and to test whether it has the potential to complement the degrowth approach with further possibilities for analysing society. Contemporary society faces new challenges and crises (social, climatic, economic, war, etc.). Degrowth theory and Erich Fromm's concepts name the problems of social systems and provide concepts and paths to alternatives. The results of the thesis are based on qualitative research conducted using the method of semi-structured interviews with HaDivadlo actors*actresses who participated in the season.

KEYWORDS:

Acter's experience, Erich Fromm, Degrowing, HaDivadlo, sustainable operation